

1893

nós.

BOLETÍN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Administrador
ANXEL CASAL

DIRECCIÓN E REDAUCIÓN:

Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:

SANTIA O

ABONAMENTO

Doce números, na Península 8'00 pesetas.
Fora da Península 8'00 »
Número solto 0'70 »

NOTA

Este boletín non publicará mais orixinais qu'os que foran directamente solicitados pol-a Dirección. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redacción.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

POEMA, por AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO.

ÍNDICE CULTURAL E ARTÍSTICO DO RENACIMENTO GALEGO, por FRANCISCO F. DEL RIEGO.

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS.—V. A TERRA DE LOBEIRA, por FLORENTINO LÓPEZ CUEVILLAS e XURXO LORENZO.

ARQUIVO FILOLÓXICO E ETNOGRÁFICO DE GALIZA

IMPRESA "NÓS"

Facturas - Estados - Libros - Revistas
e toda crás de traballos tipográficos

Trasmitanos os seus encargos

Rúa do Vilar, 15

SANTIAGO

Vicente Risco

Abogado

Santo Domingo, 47-2.º

Ourense

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano XV ★ Ourense 15 de Setembro de 1933 ★ Núm. 117

P O E M A

POR AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO

*Ao mencer lavaban as leiras
os cómaros verdes no río:*

- A mañán meniña vaise casar
cun vento aventureiro
que ven da banda do mar.*
- Aí que galán o vento aventureiro.*
- Nos seus brazos xa morreu unha tardiña namorada.
Enterian-a as carballeiras
no utaíde pequeniño dun cantar*

*Ao medio día estendían as leiras
os cómaros verdes ao sol.*

- E-la é tan noviciña!
Nos seus ollos inda leva a noite.
E as suas mans tèn-as esquecidas
todas cheias de canseiras
e luñas brancas sin acios.
Para o seu ven de noiva,
vendéralle as lóias a renda rizada.
Nos bazares da lua
mercón a seda esluada.
Nos tenderetes da aurora
mercón paniños de sol.*

*Á tardiña gardaban as leiras
os cómaros verdes na sombra.*

Índice cultural e artístico do Renacemento galego

Cecais por vez primeira a mocidade descoñecida ocupa unha tribúa que consagra-ron figuras insiñes da nosa cultura. Però eu debo decirvos que ao vir a ela, pra colaborar n-ista xeira de conferencias tan felizmente iniciada non o faigo cun dereito que a erudición e a experiencia me houbesen dictado, sinón coa forza do sopro instintivo que respalda o temperamento e a intuición dun mozo universitario da Galicia nova, disposto a deixar ouvir a súa voz trémula, despois das lucubracións sosegadas e fondas dos conferenciantes que por aquí desfiaron. Veño a falarvos d-un tema amprísimo, e quero chamarvos a atención e previrvos contra d-algún posible prexuício: eu non veño eíquí con unha laboura de crítica, sinón con unhos breves comentarios, con un noticieiro informativo, que me impoñen necesariamente a miña cativa capacidade centífica e a desproporción do tempo en relación coa amplitude do asunto. Eu pretendo desenrolar n-ista noite un «Índice cultural e artístico do renacemento galego» e penso que a mesma forza apostólica do Tema, cubrirá a moitidume de deficiencias que inevitablemente terán de se producir ao longo d-ele. Velehí como n-iste filmófono que vai a

(DIBUXO DE MASIDE)

ser a miña disertación, soio atoparedes unha boa fé pra vos suscitar o aprendizaxe de algunhas cousas novas e a lembranza de outras xa sabidas.

A lei da estreitura natural da sociedade humana —ten dito Prat de la Riva— é a lei das nacionalidades: E o feito das nacionalidades é tan vello como a lembranza do mundo perpetuado pol-a historia. Jaurés afirma que «as nacionalidades son grupos históricos que teñen consciencia da súa continuidade e da súa unidade». Estas nacionalidades perfectamente diferenciadas poden estar xunguidas por unha fatalidade do seu signo histórico, poden constituir un mosaico de pobos vivindo dentro dun Estado armoñoso que en troques de estrangular sistematicamente as súas diferencias particulares, as respete e aínda as fomenta e estimula. Pro en canto aos problemas da súa cultura, cúa raizame xurde das mais fondas encrucilladas da alma das razas, xa esta unificación non é posible. Falar da cultura hespañola dun xeito unitario e absoluto, sería unha afirmación sin senso nin razoamento. Però é que xa dende o século XVI cando se fala de literatura hespañola, fálase na realidade de literatura castelán como si a hexemonía e o imperialismo antipático de Castela, ao mesmo tempo que impuña as súas desditadas normas políticas, se houbese apoderado tamén da alma dos pobos de Iberia. Hespaña no desenrolo da súa vida cultural recababa a adhesión de terras peninsulares que adoitaban como propia a idea hispánica de orixe castelán. Identificábalos co ílla enriquecían o seu patrimonio artístico literario dentro d-unha política de asimilación. Mais sempre, frente á cultura que xurdiu da expansión do núcleo matriz Castela León, ergueronse outras que como a portu-

guesa, como a catalana e como a galega tiñan un posto prominente no mundo das culturas. É verdade que co esplendor das letras de Castela no século de ouro as outras literaturas somellaban mortas e fallas de alento, pro tamén é verdade que a súa razón, atopábase no verse privadas sistemáticamente das súas propias linguas e obrigadas a adoitar outra distinta que tiña de facer de vehículo artificial dun espírito diferente e alleiro.

Non embargantes, aquelas culturas, aquelas formas do espírito, afogadas pol-o balbordo dos sucesos políticos alleos á súa esencia, que se ollaron interrumpidas na súa marcha cara á cumiación, habían de rexurdir puidentes e con novos azos, cando some llaban mortas. Max Weber falando do crepúsculo da cultura antiga, escribe que o despotismo tivo que afogar e oprimir en certa medida, psíquicamente, ao home antigo, a súa vida pública, a súa cultura... A vida espiritual de Oicidente sumiuse, asín, en longa noite. Mais a súa caída lembra a aquel xigante do mito helénico que recobrava novas forzas cando tocaba o seio da nai terra. Na Edade Meia o vello xigante rexurdiu dotado de nova forza i erguéu o legado espiritual da antiguedade á luz de unha moderna cultura. Do mesmo xeito as culturas peninsulares ibeiras desfeitas despóticamente no século XV voltan no XIX e no XX a alumear con fito de epopeia os ronseles da cencia universal. Voltan criando formas novas, con enerxías insatisfeitas, sementando as súas inque danzas de traballo, ceibes xa de fórmulas imperiás veciñas sempre da decadenza, sobre todo nos eidos do espírito.

E n-iste senso é quizabes a cultura galega, a que adquire máis relevancia, porque a súa historia artística e filosófica era un precedente grorioso que non contrastaba co seu forte despertar romántico dos derradeiros tempos. De estudo concienzudo do pretérito pra fixar tedol-os aspeitos da nosa persoalidade. De aviventamento do espírito do medioevo. Porque o romantismo, en certo modo, é eso, un renacemento de algúns principios e formas medievás como o Renacemento o fora da civilización greco-latina. Anque nin un nin outro teñen por base un retorno a unha antiga civilización. E si a palabra romantismo define ben a época da civilización a que se aplica, non é tanto pol-a definición literal, que corresponde á base da época pasada que procuróu, como pol-o senso sentimental que a verba adequiriu. Mais deixando á beira istas divagaciós, compre citar anque soio sexa de esguello, os nomes e as figuras de aquela tradición mais antiga da nosa psicoloxía no filosófico e no artístico, de aquela tradición que marca e inicia con Prisciliano unha dotriña panteísta e antidogmática en pleno século IV, escontra do poder oficial da Eirexa na Hespaña, que lle fai morrer heroicamente por non renegar da crara luz que ardía no seu cerebro de galego humanísimo. Que logra no XVII co célebre tratado «De Quod nihil scitur» de Francisco Sánchez adiantarse a Kant e a Descartes, cando a loita antre as ideas medievás e as do Renacemento abriran motivos de discusión. E que culmina no XIX con Feijóo, co seu «Teatro Crítico» coas súas «Cartas eruditas» en que a ironía, o humor e o esceiticismo sinalan as bases psicolóxicas da superior vida mental do pobo galego. É con il e con Sarmiento con quen se comenza nas ciencias críticas e filosóficas o regreso dos sabios galegos ao estudo da súa terra natal.

No artístico, son os Cancioeiros a máis xenuina representación da ialma popular, a mais antiga tradición da arte do pobo, en que a sentimentalidade alterna co senso intuitivo da paisaxe, a intimidade do poeta, coas cousas que o arrodean, as cantigas de ledino e romería coas chamadas Tenzóns d'amor. Son as voces poéticas mais exquisitamente delicadas que xurden das fonduras dos séculos, XII, XIII e XIV. Cando Compostela, fito das estradas de Europa, n-aquel tempo, era o punto de contaito entre aquela maneira lírica e as correntes vindas de fora. Era o centro focal que soupo impôr, co seu domiño espiritual sobre as terras percorridas pol as longas estradas da romaxe, a nosa lingua, deica lograr que compartise coa provenzal a hexemonía poética do Oicidente románico. Era o campo, onde xurdían dous feitos cumes na historia das artes: a escola escultórica de Mateo e a escola literaria dos Cancioeiros, respondendo a un tempo ao seu caraiter ecu-

ménico e á sua posición verdadeiramente creadora na cultura galega. É así a nosa poesía de tanta prestancia lírica pódese decir que é precursora da castelá en todo canto tén de sentimento e de finura deica antes do Renacemento. Tén tan forte suxestión pra nós, que a sentimos inmorredoira e fundamente temperamental nas xanelas do tempo. En Airas Nunes, en Bernal de Bonabal, en Martín Códax, en Gómez Charino, en Macías de Padrón que morreu de lexendarios amores, como tiña morto, tres séculos denantes, Egas Muñiz.....

* * *

A unificación das distintas nacionalidades ibeiras e o predomiño da hexemonía castelá, apaga a lumieira da nosa cultura, afoga a nosa groriosa lírica, e Galicia perde o mais intresante da sua fisonomía. Iníciase a decadencia. Unha literatura xenreirosa dispara contra de nós todol-os pulos da sua vileza. Entra na nosa terra con ár de imperio e de despotismo, a lingua e a cultura castelán, logrando un relativo trunfo que non conquieru desfacer os derradeiros restos do noso espírito. Nin logrou a entrada en Galicia do gótico, nin do mozárabe, nin do mudéjar. Proba da resistencia da nosa cultura contra as forzas contrarias que a toda hora trataban de esborrallala.

É logo xa nos fins do XVIII e comenzos do XIX cando o despertar das enerxías galegas atopou eco naquelas loitas liberadoras, xurde un anovamento romántico nas nosas letras, que volta de novo ao noso idioma nun lengaxe poético, i escribe nil a sua «Alborada» Nicomedes Pastor Díaz, o máis romántico, o romántico por definición da lírica castelá. I emprégao o autor de «Recordos da infanza», Añón, capitán da Estadea, que rubía as costas do Porto, falando da patria e do porvir con Faraldo e Romero Ortiz. E usao Aurelio Aguirre que con Pondal ergueu no Banquete de Conxo o seu berro de revolta. É toda «a coral variada dos poetas d-iste século, que sentiron o estralar puidente da silva dos pobos, da étnica adurmiñada, do senso do abrente, epopeico, sempre esperto na ialma das linguas e das xentes asentadas nas veigas e nas encostas da Europa. Dos poetas que intentan compoñer a figura da Galicia, recriada a potencia que no vinte se volta aitualidade, e refacer a sua cultura: latexar de lume oicidental eisposto aos ventos do mundo». É daquela cando a poesía galega volve a chamar a atención do orbe, encarnada nas suas tres figuras cumios: Rosalía, Curros e Pondal.

Rosalía de Castro, alma delicada de muller que chora e canta pol os mesmos motivos que cantan os paxaros e se abren as froles. Rosalía a cantora inmortal, era un corazón armoñoso, cheo de resoancias. Rosalía que debutara en Compostela antre un vô de pombas e de follíñas azúes con versos románticos, despois, ao terse axitado a vida do seu espírito nas modas de fora e na reflexión do enxebre, viviu a door da sua raza e viviu a door da sua vida. «Follas Novas», «Cantares gallegos» aínda resoan nos nosos ouvidos, como resoan os versos «de lume do poeta que viu a sua soma errante, na orela do mar, como unha tola baixo do pasmo da noite». «Na frente unha estrela — no bico un cantar».

Curros Enríquez, pol-a contra, apostrofa coa cabeleira axitada por todol-os ventos revolucionarios. Curros dá un matiz de rebeldía á nosa lírica, e fulmina e condena en versos de axis avanzadas. Curros, como denantes Añón e despois Lugris Freire e Cabanillas e Taibo, tunde a tralazo limpo os lombos dos opresores.

Eduardo Pondal é a lira de ferro. O grandioso misántropo que vive frente ao mar na costa brava, cantando as rocas e as olas nun halo de misterio e perpetuidade. Pondal é da raza de aqueles poetas que gardan un ecoar salgado do Atránteco. Todos fillos da grande familia espiritual dos Fisterres, da familia cósmeca i eterna, da úneca que garda un ollar sinxelo e creador baixo das mais difrentes e compretas culturas. Pondal, poeta atránteco como Leconte de Lisle, que paseando a pé pol-a Armórica co pintor Theodoro Rousseau, estivo a piques de morrer sorprendido pol-a marea ao pé da célebre peuedía do Monte Saint-Michel. Como Tristán Corbière, tamén outo e soilo. Como Lois Tierce-

lín o xefe do movemento literario celto-bretón nos derradeiros anos do XIX, como Theophile Feret, como Le Goffic. E na nosa literatura, denantes Martín Codax, o cantante das «Ondas do Mar de Vigo», e despois, nos nosos días, Manuel Antonio e Blanco Amor. En todos eles, nos ameneiros das súas estrofas, brúa o ár do Atránteo recollido no horizonte misterioso do Océano Ocidental.

E chegamos xa aos preludios do noso tempo. Galicia amosa o espeitáculo multiforme e rico en suxestións dun renacemento totalista e integral. O movemento escomenzado pol-as Irmandades da Fala atrae sobre todo aos estudantes e aos mozos con devoción literaria e por toda a nosa terra se estende a emoción nacionalista, unha emoción que apreixa integralmente todol-os aspectos da vida galega. Os espertares nacionais alumearon os diferentes manantís da nosa vitalidade: a lingua e o estilo, o senso filosófico e o esforzo ledo do traballo, do agro e da mar. Galicia coñece a esencia do seu espírito e faíno frolecer en total-as súas variadas direccións.

Apareceu a i-alba d-unha xeneración. Agromaron en abril de sensibilidade tanteos dun tempo cego que aspiraba a atopar a súa luz propia, apalpando mentras cun caxato de inqueda. E ista xeneración é a que fai posible a gran laboura a realizar, porque son homes da chamada cultura que souperon casarse co ser galego, e tiña que resultar o tipo superior, o verdadeiramente home da cultura.

Vese con claridade, certeira, a atinada frase de Ortega y Gasset: «Desgraciada a raza que non fai un outo na encrucillada enantes de proseguir a súa foita; que se non fai un problema da súa propia intimidade; que non sente a heroica necesidade de xustificar o seu destino, de emborcar claridás sobre a súa misión na historia; porque ninguén pode orientarse no universo senón a través do diverso da súa raza, xa que vai acochado nela como a pingota de auga na nube viaxeira...»

Todo elo tivo prasmación na práctica, e púbricase A NOSA TERRA, órgano do periodismo novo, donde tantos poetas mozos se deron a coñecer. Logo aparece a revista NÓS, revista de cultura que nos honra e prestixia, lida en Francia, en Alemaña e en América, que establece un grande e comprensivo intertroque espiritual entre os nosos irmáns portugueses e irlandeses e que aporta en cada un dos seus números, un tesouro de coñecimentos ao acervo da nosa cultura. Despois aparece «Céltiga» no Ferrol, que acomete por vez primeira a publicación regular de novelas curtas en galego. «Alborada» en Pontevedra. «Libredón» en Santiago. «Lar» na Cruña, e «Follas Novas» da que soio saiu un número c-unha escolma de versos de Añón. As correntes máis avanzadas da cultura universal, volcan a súa xenerosa inqueda n ista corrente puxante e variada mocidade galega de hoxe, e a nosa endocultura dá a cotío as súas frocacións orixinas.

«Somos Europa. Traballamos no cerne da Europa mesma. Do mesmo xeito que os picos dos canteiros picando a pedra celta deron no barroco unha forma ao espírito galego e ao espírito europeo».

Pero así como o movemento do século XIX se caracterizou pol-o seu senso lírico anxeioso de liberación e somentes se preocupa d-ise soio aspecto da nosa cultura. Agora pol-a contra, seguros xa dos nosos destinos, o espírito nacional maniféstase en toda a súa efectividade vital. Cultívanse total as ramas do saber. O nacionalismo galego, que máis que un movemento político é unha xeira de postulados de cultura dá coa súa fórmula integral. Da poesía pasou á prosa, meteuse na política, faguéndose carne na literatura, na pintura, na música, na escultura, no ensaio, na filosofía, no folclore, para chegar incluso a impôr novas interpretacións do económico e novos medios de conduta no mundo das finanzas, nas esferas do ensino e no terreo do agrarismo.

Mais como dí Viqueira, «así como Teixeira de Pascoaes atopou na i-alma de Portugal como elemento predominante o lirismo, na i alma de Galicia, máis próxima a illa do que se coída, tamén se atopa como principal elemento iste lirismo». O lirismo é un motivo esencial da nosa i-alma. Lirismo é algo máis que fonte de poesía lírica. Afirmá-

se por eso a existencia dun carácter lírico. E iste é, en xeral, o noso carácter en todos os tempos da nosa historia. Por iso neste movemento actual, pesie o seu senso polifacético, predomina nil e adquire enorme relevancia, debido a aquelas razóns, o sentido artístico puro na súa produción cultural. O outro expoñente de poetas, de pintores, de escultores, de músicos, así o acredita.

MOVIMENTO LÍRICO

Estamos asistindo a un claro, magnífico movemento revolucionario lírico que nos pón en frente de todos os camiños da Europa, asinalándonos un posto prominente na gran sinfonía en que se xuntan as voces espirituais e artísticas de todos os pobos. Ista xornada lírica foi preludiada xa con dúas figuras señeras, que percorreron roteiros distintos e opostos na leira dos acios da renacencia: *Cabanillas*, o vicario do bardo Pondal, o enorme e delicado poeta chamado da Raza, voltador tamén dunha época rebelde, pra escribir maravillosas «sagas» basadas en lendas armoricanas que tiveron lexendaria atinencia no lexendario do noso país. E *Noriega Varela* apellidado «Poeta da Montaña», cantor das cumes labregas de Mondoñedo, poeta das frols do toxo e das xestas, o lírico da urze e da abedoeira, que sabe dos carreiriños brañegos antre espiñas orballadas, e das noites de luar, e das noites pechas de inverno, e da ledicia do lume beilando na lareira, a ledicia parva e sinxela das fogueiras de San Xoan. Noriega e Cabanillas son os dous grandes poetas que preceden ao gran ciclo xuvenil da poesía galega contemporánea.

Vou intentar analizar dun xeito mui someiro aos principais representantes d'iste ciclo e pra unha maior facilidade agrupareinos en catro grupos, constituídos d'unha maneira subxetiva e cáxeque arbitraria, sin encadramento definitivo de todos eles nos agrupamentos respectivos, anque poda haber unha aproximación relativa.

Poetas creacionistas non gongorinos, que antepoñen a selección de matices á selección de imaxes e veñen dos creacionistas franceses de 1933, de Divoire, de Vildrac, de Jean Cocteau... Podemos considerar antre eles con todo o que tén de relativo este enmarcamento, a: *Manuel Antonio*, o mariñeiro poeta pra quen o veleiro e o pailebote son semáforos de suxestións, coñecedor do lengaxe técnico das cousas do mar, sirvelle pra descubrir en admirábeles metáforas as súas relacións estéticas. Manuel Antonio co seu incomparable libro de versos «De catro a catro» incorporou dun xeito definitivo as novas correntes literarias á poesía galega.

Alvaro Cunqueiro, o poeta mozo, que máis está dando que falar na actualidade. No espazo dun ano leva xa publicados tres libros: «Mar ao Norde», «Poemas do si e non», «Cantiga nova que se chama Riveira», que marcan tres tonos diferentes no seu inusitado temperamento poético. Cunqueiro panrealiza o seu sentimento máis íntimo, e o que parece raro, ás veces casi romántico en todas as cousas. Na primeira obra amóstrase desgravado, xeométrico, en prismas de cristal. Na segunda aparece xa desfeito en todas as cousas. O prisma rompeuse en vidrios escintilantes. Nas cantigas anda a xogar con espellos rotos, coa luz, a iluminación propia dos cancioeiros, que adquire nil unha soltura, unha beleza e unha axilidade extraordinarias. Escoltade sinón, aquela que dí así:

No peteiro do luar
nasceu a erba mollada
ai sí!
Segouna con vento limpo
a risa nova da i alma
ai non!

(Continarase)

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

Núm. II—O COTO DA XULLEIRA

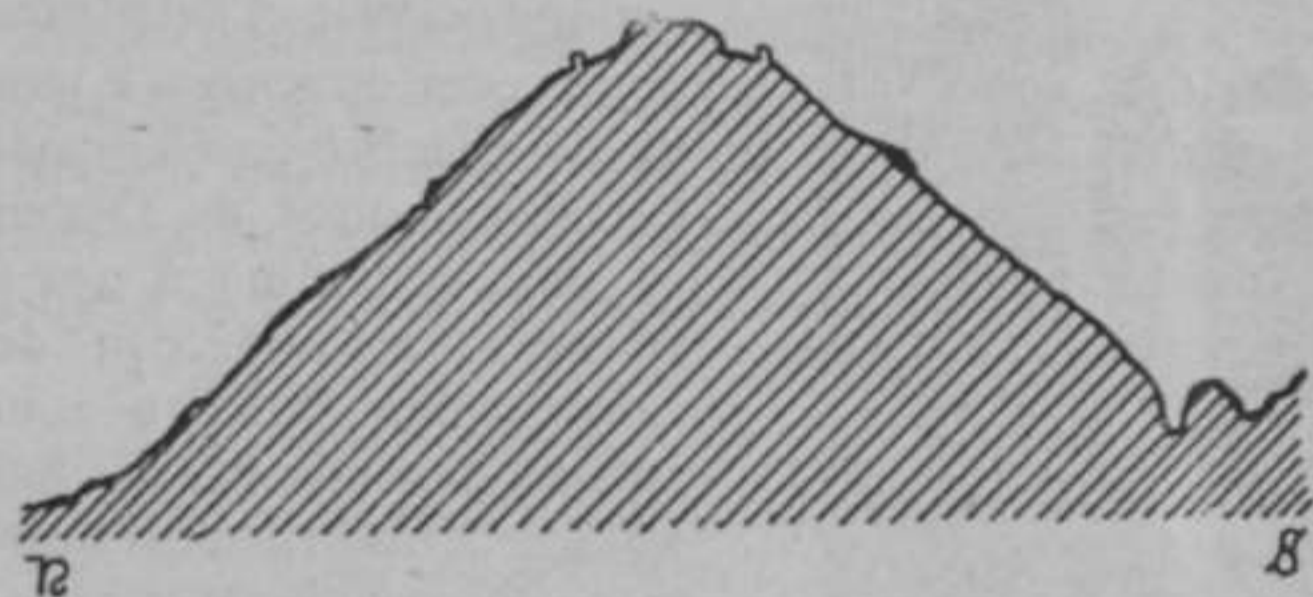
(Proseguimento)

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Santa Cristiña de Montelongo.

O coto da Xulleira non é máis que un espolón, proiectado cara ocidente, pol-o pequeno macizo montesío, onde se asenta o castro da Coroa que vimos de describir. Alcóntrase pol-o tanto máis baixo que il e si-

1 á 17 metros de alto, seguindo despóis outra terraza xa encostada, visíbele sobre todo pol-as bandas careadas dende o noroeste ó sul, precipitándose logo ás ladeiras do coto, que son moi pinas, e que teñen unha altura de 40 á 70 metros, deica iren morrer á un camiño que da a volta pol-o pé do castro, achegado á il en todol-os seus lados, agás nos do norte e norleste. Á beira d-iste camiño e pol-o sul e sudoeste, obsérvase unha escavación de dous metros de ancho, que pode ser interpretada como vestixio d-un foso.

Descansaba, sen dúbida a fortaleza do castro da Xulleira na sua especial topografía, ben disposta pol a natureza pra resistir

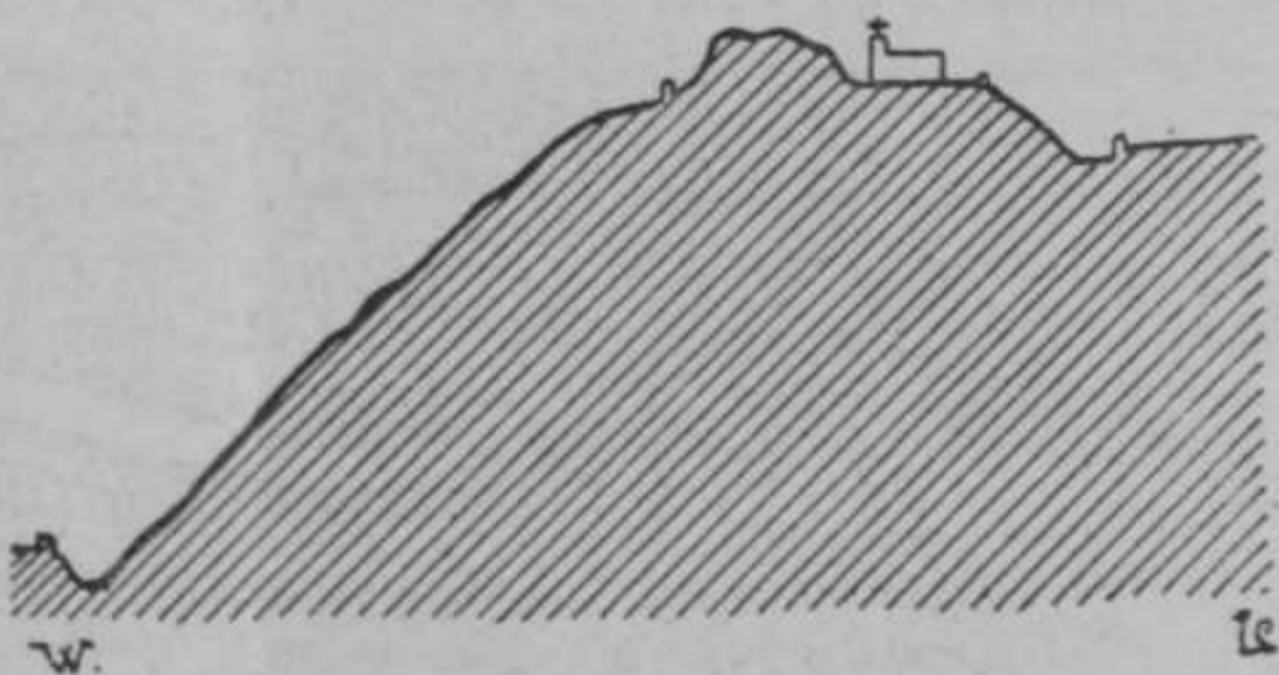

tuado á beira do lugar que serve de cabeza á fregresía. A eirexa parroquial, que á pesares de ser moderna, aparece rigurosamente ourentada, áchase construída no lado do leste da plataforma terminal da acrópole, dende a coal divisase pol o leste e sueste o castro da Coroa, pol o oeste a valgada de Montelongo e o monte das Motas, pol-o norte a liña de outeiros da divisoria co río Cadós e pol o sul e sudoeste a cunca do Limia medio e as serras que a flanquean e fan a raia con Portugal.

Defensas.—Resulta imposíbele o intentar unha reconstrución aproximada do sistema defensivo d-iste castro en cuio interior ér-guese, á máis do templo parroquial e de unha casarella, que nos pareceu destinaña á palleira, unha colección de valados e de arribadas que o cruzan en varias direccións e que sirven pra separar os eidos en que está dividido o monte.

Non se perciben por ningures restos de parapetos. Na cima da acrópole eisiste unha área ben aplanada disposta darredor de unha penedra, e que remata n un terraprán de

un ataque e as defensas habian acumularse no leste e norleste que é por onde o espolón que forma o coto se axunta ó macizo de que depende. Pode vérense aínda n-istes lugares un terraprán medio derrubado de 5 a 17 metros de alto. As outras obras, que coidamos tiveron que eisistir e de xeito particular o

foso, elemento obrigado na arte militar dos castros pra protexer os recintos emprazados en espolóns nos sitios máis doadamente espunábeles, é seguro que desapareceron ó edificárense a eirexa parroquial e a aldea que a circunda. É diren-os aínda en confirmanza do noso suposto que a única porta do adro está aberta na banda do nacente, que oxe como n-outroira é a que ofrece millor entrada,

sendo de ver que por tal causa se cegaran fosos e achairaran parapetos co obxeto de facilitar o aceso das xentes ó templo.

Mensuras.—Por confundirse n-algúns lu-

Observacións.—A totalidade do castro áchase coberto por cultivos e por un mato mesto que nos impediron non soio a procura de cerámicas e de outros obxetos, senón tamén o comprobarmos a existencia de restos de casopas de pedra.

Como denantes dixemos, considera Díaz Sanjurjo ó coto da Xulleira como un posíbele posto avanzado da Coroa de Santa Cristiña, ca coal quedaria unido por un camiño coberto. Disentimos do parecer do antigo e lembrado membro da Comisión de Monumentos de Ourense, pois o camiño á que il se refire soio pode considerarse como coberto n un curto anaco que vai por baixo da Xulleira e n outro trozo pouco máis estenso que sealcontra perto xa da Coroa, anque sen coneisión visíbele con ningunha das suas defensas (fig. 2). O

restante de tal vieiro non ofrece a menor proxeición e continúa en direición distinta empalmándose n-il os dous trozos cubertos.

gares a terraza exterior cas ladeiras do monte non é doado o precisar medidas. Damos así e todo como aprosimadas as seguintes:

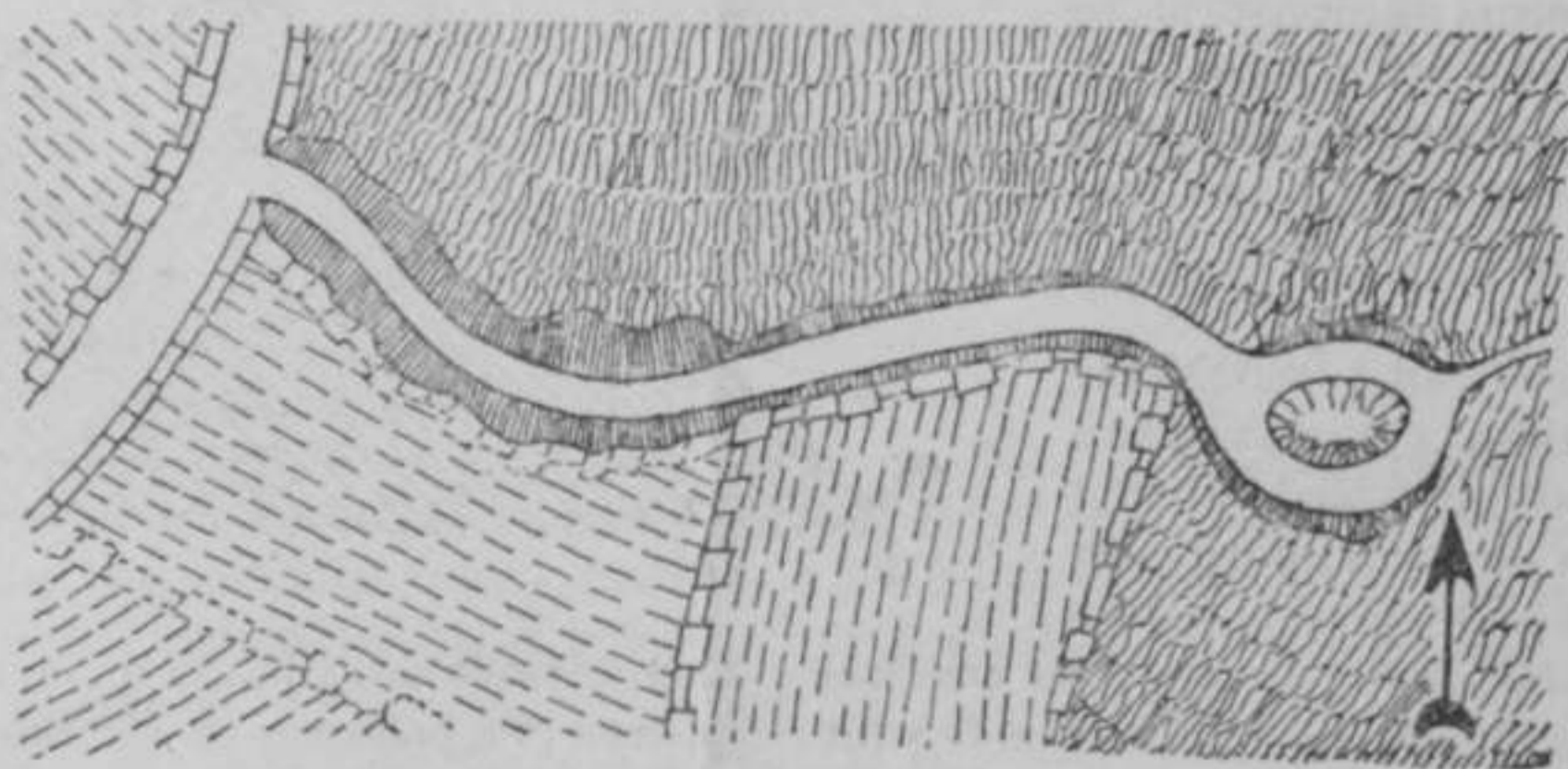
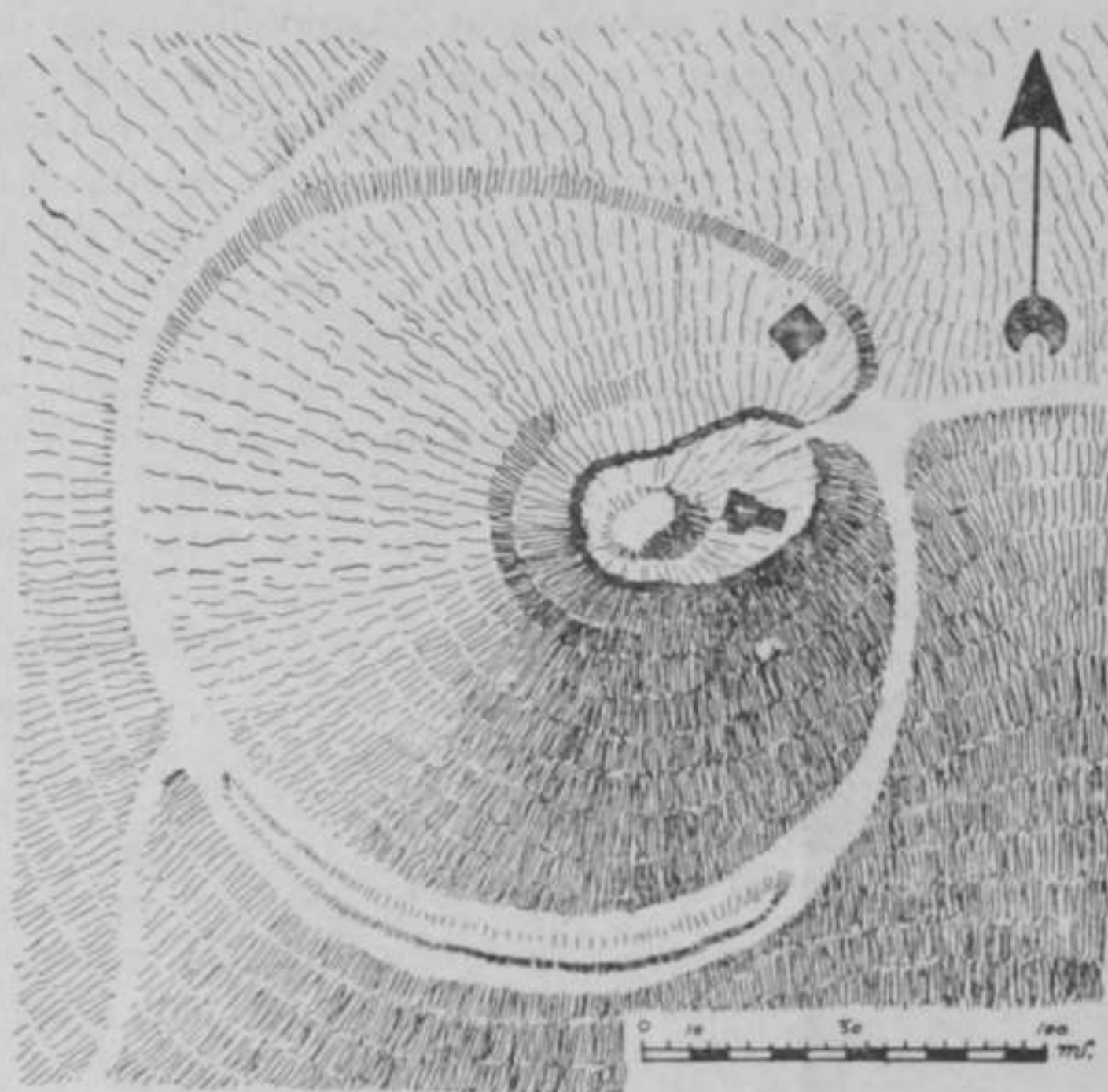

FIGURA 2

Camiño coberto ó pe da Coroa de Santa Cristiña. Á esquerda vese a carreira con que empalma e á dereita un seudeiro que morre ó pe da Coroa

Do norte ó sul. . . . 83 metros
 Do leste ó oeste. . . . 52 metros

Ó noso xuízo trátase pol-o tanto de dous castros independentes, sendo así e todo posí-

bele que a congostra cercana á Coroa formara parte de algunha entrada, ligada ós fosos por medio de un dispositivo do que non quedan agora restos.

Folk lore.—Non poidemos acadar ningún por terse desprazado quizáís as lén-

das de iste castro ó veciño da Coroa

Bibliografía.—Non ten outra que a mencionada de Díaz Sanjurjo, *Op. et loc. cit.* no castro da Coroa.

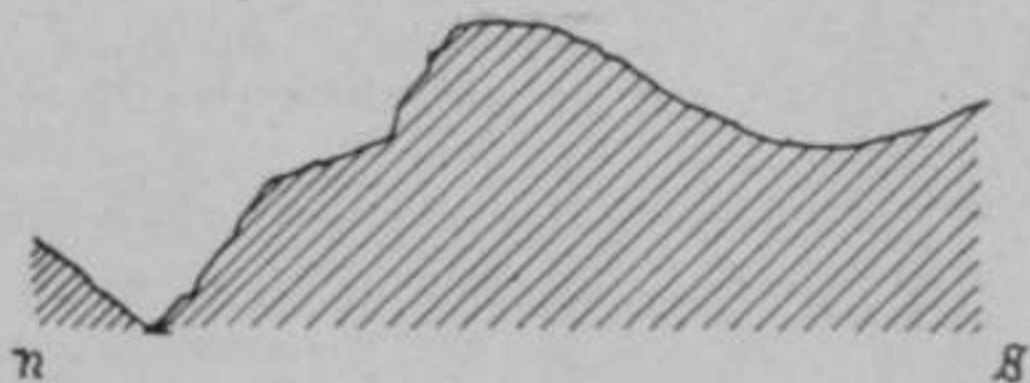
(Catalogado por Xurxo Lourenzo e Florentino López Cuevillas).

Número III

O C R A S T O

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Fraga.

Ocupa un outeiro, cujas ladeiras caen en parte sobre a corrente do Avedela, e queda situada na costa da serra do Leboreiro, a un

kilometro da Fraga e a 2 e medio de Parada (Lamina II). Alcontrase arrodeada pol-o norte, norleste, oeste e noroeste por un duro peisaxe de montana, abrindose o hourizonte no sul por onde se avista a baixada do val do Avedela e no fondo as alturas da raia de Portugal. Na banda do sudoeste dexergase primeiro o monte das Motas, logo a cunca do alto Limia e no cabo os perfis característicos do pico da Aguióncha e da serra de Larouco.

Defensas.—Ocupa unha boa porción da plataforma terminal do outeiro unha estesa pedriza de pedra de gra que cae sobre de unha terraza aplainada visibele, de xeito principal, nos lados do norte e oeste baixando despois as ladeiras do monte con pendente brusca deica a corrente do Avedela que se cingue ó pe do castro por todas as bandas, agás na do sul onde unha especie de istmo faia unión co resto da serra.

Fora da terraza atrás mencionada non se observa ningún vestixio de fortificación, sendo de notar a ausencia de obras defensivas

no lugar en que o río deixa de servir de foso natural a acropole, que por iste lado non ten outra proteción que a que podería proporcionarlle a penedia que o coroa.

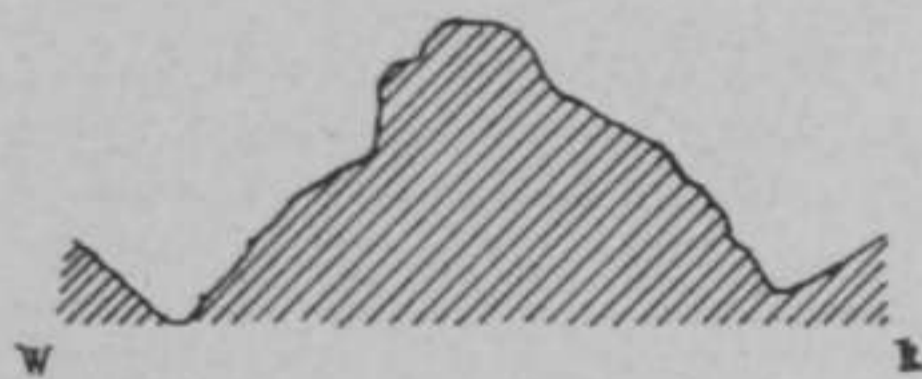
Tratase pol-o tanto de un emprazamento típico en espilon, naturalmente forte no coal é posibele que as defensas artificiaes se reduxesen a empalizadas ou valados lixeiros que non deixaron sinal da súa eisistencia.

Mensuras.—Comprendendo nos dous eixes a terraza e o grupo de penedas mede a plataforma do castro:

Do norte ó sul. . . . . 80 metros.

Do leste ó oeste. . . . . 70 metros.

Observacions.—Non se ven por ningures alicerces de casarellas nin alcontramos tampouco, apesares de unha vagorosa rebusca,

cerámicas nin outros obxectos arqueolóxicos, vendose soio en toda a superficie do castro, unha grande cantidade de pedras soltas, procedentes do labor dos canteiros que teñen arrigado cachote e perpiaño na penedia do cume.

Folk-lore.—O de iste castro semella terse trasladado deica uns 70 metros de distancia, augas abaixo do Avedela. Hai alí e a beira mesmo do río unha peneda chamada a Porta do Mouro, onde se localiza unha lenda que

nos foi referida por un veciño da parroquia de San Xés, cuio nome é Martiño, e que vive no lugar de Cenderiz.

A lenda é como sigue:

«Na Porta do Mouro hai moito haber e de il sabían o meu abó e outros endividados que de unha vez o foron desencantar levando consigo un crego e mais un «Ciprianillo».

«Chegados ó sitio riscaron un circo no chan c-unha cruz no medio e metéronse den-

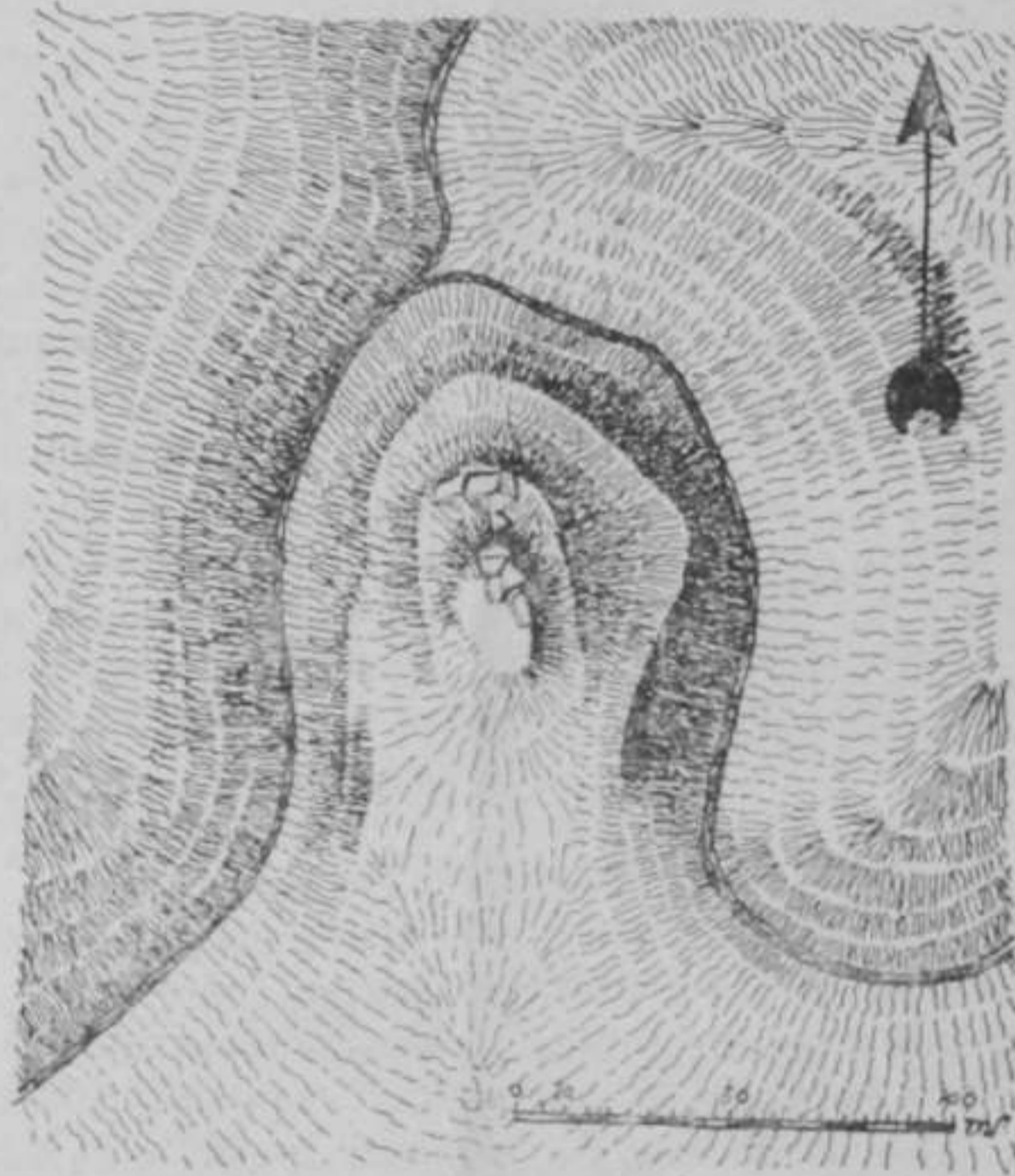
grandísimo que a cabeza pasaba por riba dos cotos mais altos».

--«Que queredes de min, preguntou.

—«Queremos que nos dea da sua riqueza dixo un».

—«Se queredes diñeiro ide por il as casas do rei, que o que teño é meu e non vol-o dou».

«O fin e a poder de moito porfiar, convencérono de que lles dira algo, mais puxo de

tro, e despois o crego fixo no ar unha cruz en cada vento e desconxurou pol o libro. E non ven rematou de desconxurar veu do penedo unha grande voz que dixo:

«—De que forma queredes que saia?»

«Un dos presentes, que acababa de chegar do servicio, contestou».

—«Saia en forma de militar».

«E apareceu un soldado grandísimo, tan

condición que lle habían traer un año, branco de todo e sen lixo ningún».

«E como iles andiveran a rifar sobre de quen tiña que ir ó pobo pol-o año ouviuse un trono que fixo tremer a terra, escureceuse a luz e desapareceu o xigante».

Bibliografía.—Inédito.

(Catalogado por Xaquín e Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas),

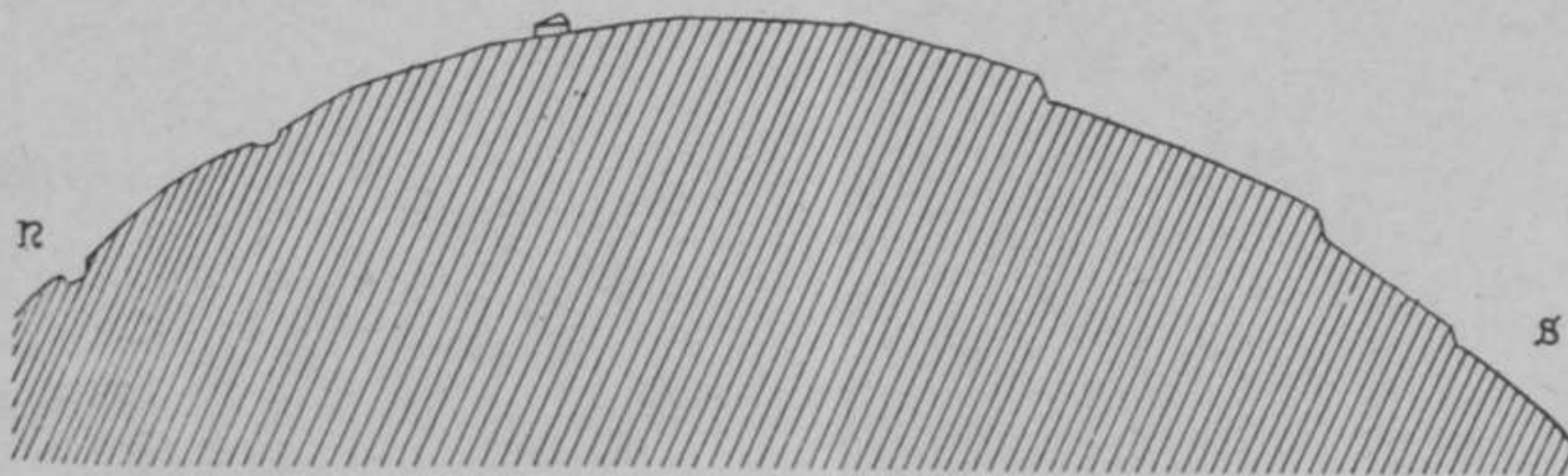
Número IV

O COTO DA VILA

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, concello de Lobeira e parroquia de San Vicente de Lobeira.

Costruído n-un monte de grande extensión que pol-o norte, noroeste e oeste cae sobre do río Avedela. Dentro do recinto castrexo

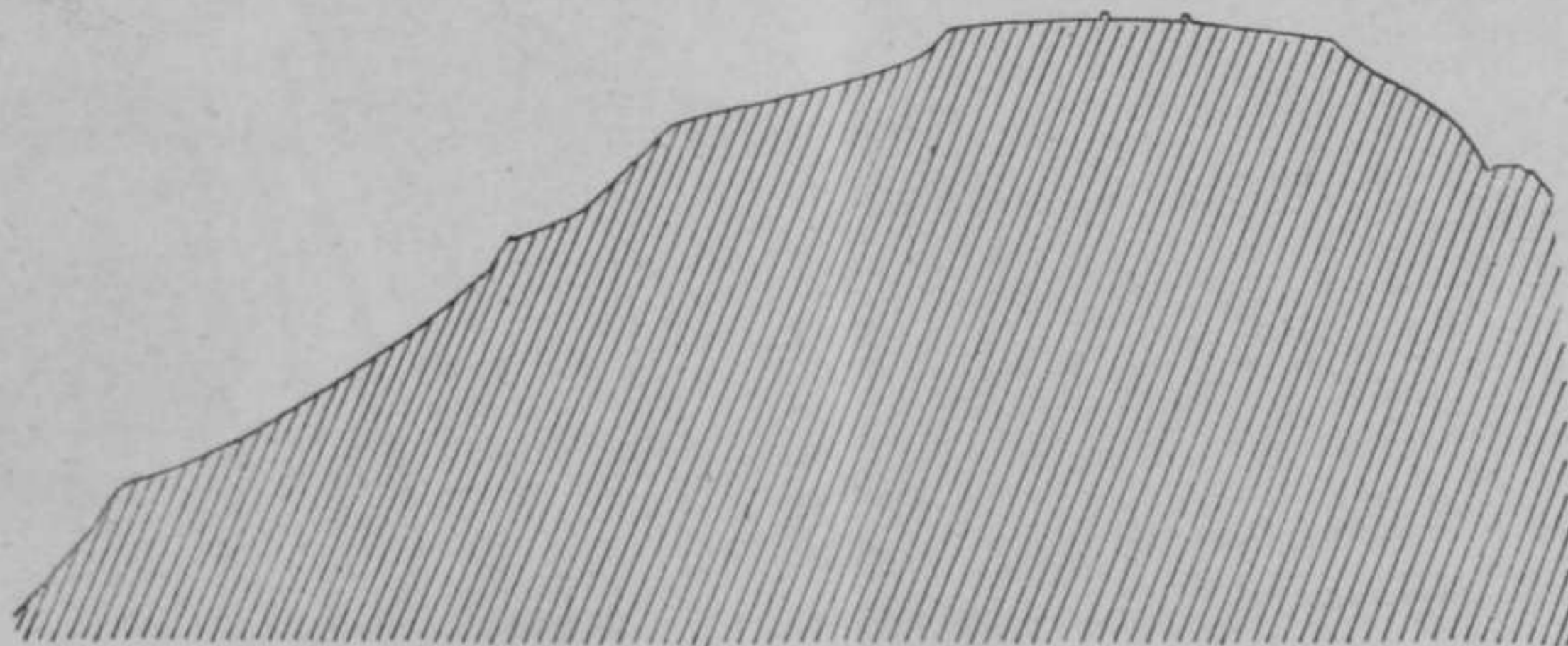
Defensas.—A máis das construcións de que xa falamos ocupan o coto da Vila terras precuradas e soutos e a sua superficie alcóntrase sulcada en varias direccións por muros e arribadas que separan os eidos, compréndese doadamente, que n-un lugar de tal manei-

están edificadas a eirexa parroquial e as máis das casas do lugar da Vila. Pol-o leste e sueste corta a parte baixa das fortificacións a estrada provincial de Bande a Entrimo, que ten alí chantada a pedra indicadora do kilómetro 10 (Lámina III).

ra traballado pol a man do home non sexa fácil dexergar con esactitude as antigas fortificacións.

O alto do coto aparece aplainado, facendo unha estesa plataforma, cortada de norte a sul por un pequeno terrapren semicircular

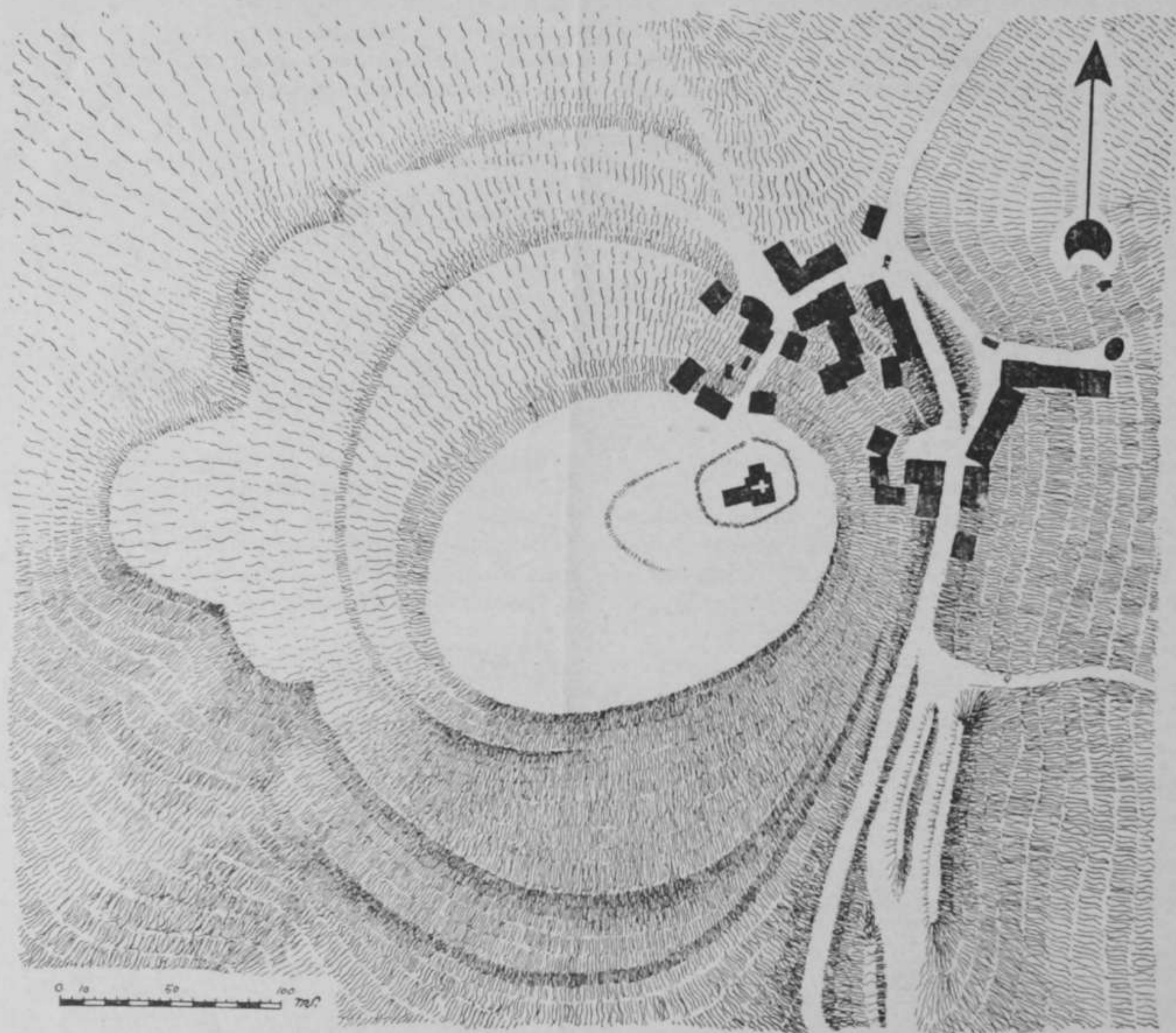

O hourizonte do castro queda limitado ó norte, noroeste e oeste pol-a Cabreira, ó norleste pol-o monte das Motas e ó leste e sueste pol-o monte do Viso. Cara o suloeste o descer do val do Avedela permite avistar a cunca do Limia e as serras que fan a raia con Portugal.

caíndo despois o monte en terrazas escalonadas por toda a volta, deica rematar nas pinas ladeiras que baixan ó Avedela por un lado e nas casas do lugar da Vila pol o outro. Istaas terrazas son, como é natural, máis numerosas nas bandas careadas pro río, adiantándose no leste unha de elas ó xeito de ba

luarte moi pronunciado. No sueste e a beira mesmo da marxe esquerda da estrada, vense craramente os restos de dous fosos paralelos e contiguos, que quizais se continuaran pol a canella do lugar da Vila que serve oxe de camiño pra chegar a cirexa parroquial, pare-

terraprens artificiaes ben determiñados e a cativa extensión dos fosos conservados non deixan precisar con exactitude as áreas contadas. Incluindo nos eixes a plataforma terminal e as terrazas circundantes tíranse as medidas seguintes:

cendo apoiar iste suposto non soio a dirección congruente dos fosos e do camiño, se non tamen o ser o sitio onde se asenta aquí caseirío o de millor acceso a acrópole e polo tanto o máis necesitado de protección.

Mensuras.—A ausencia de parapetos e de

Do norte ó sul . . . . 392 metros
Do leste ó oeste. . . . 397 metros

Conven advertir que n-iste derradeiro eixe vai comprendida a lonxitude do baluarte que atrás mencioamos, máis aínda que se teña en conta ista circunstancia, resulta que o Coto

da Vila é, pol-as suas mensuras, un dos castros máis notábeles, dos deica agora catalogados en Galicia.

Observacións.—Non sealcontran en ningún recanto da superficie da acrópole alicerces de casarellas nin outros vestixios de antigas construcións de pedra, non sabéndose tampouco se algúns dos terraprens que determinan as terrazas e a plataforma do cumme, presenta revestimentos de cachote.

Na tona da terra recollimos varios roxóns de fundición de ferro e ó desabregar certos eidos atopáronse pedras de muiños de man de forma circular. Ó facer unha escavación na sacristía da eirexa parroquial apareceu un martelo de pedra seixenta de 279 milímetros de longo, provido de unha garga que o abraza pol o centro e de un burato na cara inferior destiñado a afianzar o pau do mangaxe que iría preso na garga c-unha baraza ou cordel (figura 3).

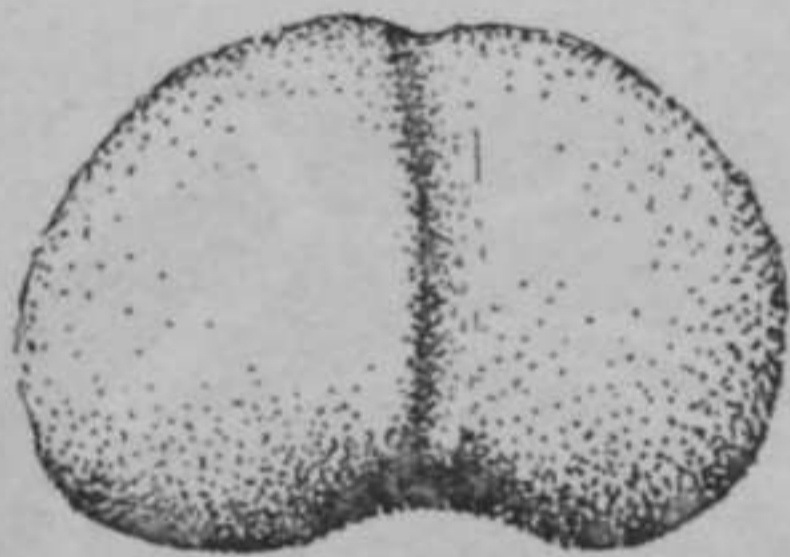

FIGURA 3

Martelo de pedra seixenta do Coto da Vila

A eirexa parroquial, apesares de ser unha obra barroca está ourentada, denunzando iste feito a existencia no mesmo sesego de unha fábrica anterior.

Folk-lore.—O de iste castro ten a particularidade de localizárese en currunchos sinalados con esactitude e que se emprazan pol o xeral nas ladeiras do monte e aínda na mesma beira do río, sendo posíbele acharmonos en presenza de un fenómeno de traslación topográfica, motivado pol-a necesidade de levar ós mouros a sitios senlleiros e un tanto retirados da habitación dos homes.

Conta Vicente Ximénez, de 15 anos e veciño de Facós.

«N unhas penedas que hai na ladeira do poente do castro e que chaman a Labugueira, vive unha moura e pol a noite ouvese o ruído que fai co tear cando está a tecer».

«Aínda hai poucos anos que apareceu por alí unha grande fantasma branca».

* * *

De boca de outros informadores recollimos as lendas que imos trascribir.

«Dí a xente que a Vila estivo n-outro tempo cercada de murallas e que era praza moi forte».

* * *

«Ó pe do coto, n-uns lameiros que lle chaman a Madanela, dín que se atoparon lumieiras de casas».

«Aseguran outros que houbo alí unha hermiada adicada a Santa Madanela, cuia imaxe, xuntamente con outra de San Xohan gárdanse oxe na capela de Sant Yago de Facós».

* * *

Pol-a parte de baixo do coto e nun outeiro que lle chaman do Crasto, perto xa do río hai unha peneda que ten tesouro e onde vive unha moura que vai por veces a asoellar».

«Cerca de iste sitio alcóntrase unha pedra grande que foi unha casa dos mouros».

* * *

«Nas penedias que hai onde a ponte Avedela, por baixo do coto, hai unha cidade moura e aínda se sinte falar e tecer dentro».

«N-algunha ocasión ó pasar xente ten saído unha moura que baixa ó río recolle auga n un caneco e lévalla pra beberen. Logo que beberon vóivese meter deseguida nas penedas».

«Tamén eiquí hai tesouro. Pra buscal o foron tres veciños de Facós e puxeron un barreno, máis non atoparon res».

(Catalogado por Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas.)

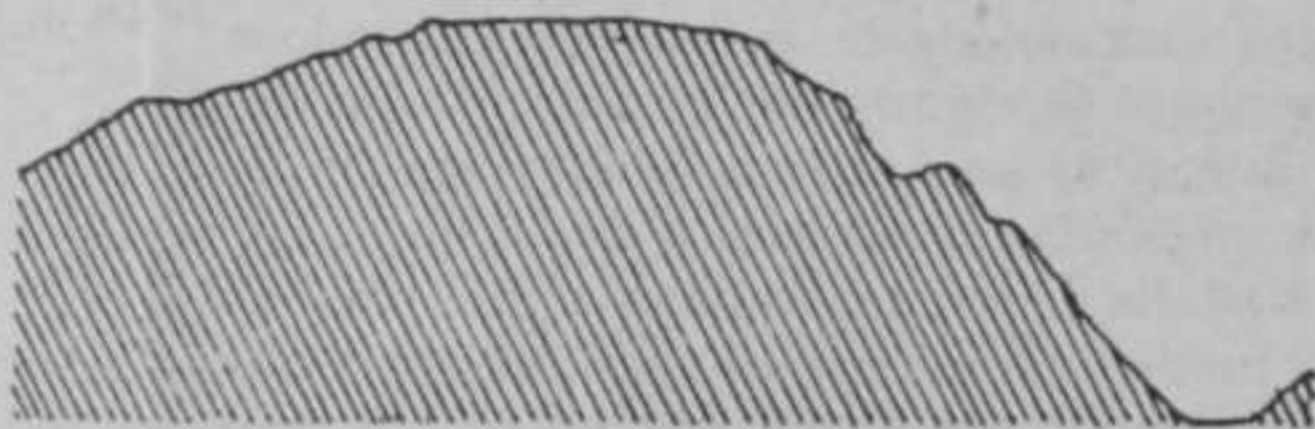
Número V

A COROA, DE SAN XÉS

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de S. Xés.

Aparece construído o castro n-un espolón situado no comenzo da costa da serra da Cabreira, na marxe dereita do río Avedela que o contornea pol-o leste, sueste e sul e dando case fronte ós deballos occidentantes do coto da Vila. Entre o río e a acropole pasa

Iste foso desaparece por completo no lado occidental, que é por onde o espolón únese á

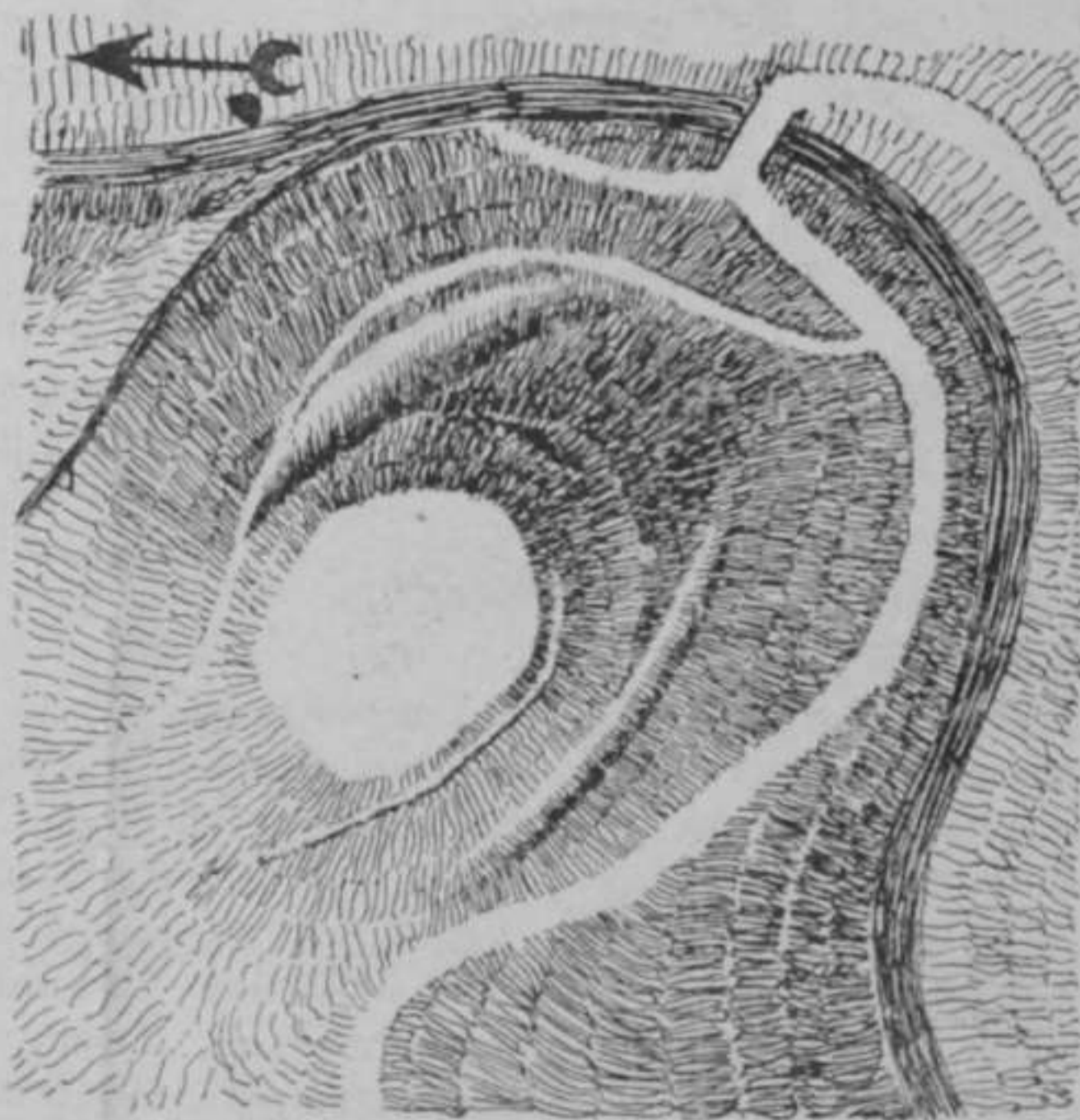
serra, debéndose de seguro o seu derrube á circunstanza de ser tal sitio o de acceso máis doado, téndose establecido alí o servizo dos eidos precurados que ocupan a plataforma do remate.

Pertence iste castro pol-o arranxo das súas obras defensivas a

a estrada de Bande a Entrimo nos kilómetros de 11 a 12 e no lado do norte desce a corga fonda de unha regata.

Dende o alto da Coroa o ollar tropeza pol-o suloeste, oeste e noroeste co comenzo da serra da Cabreira e no leste e norleste cas ladeiras do coto da Vila deica o seu remate por baixo de Facós, pechando o hourizonte o monte do Viso. Cara ó sul e sueste divisase o descenso do Avedela e a focha da cunca do Limia, e no fondo os cumes das serras de Fontefría, Nevosa e Xurés.

Defensas.—Constan as de iste castro de unha plataforma circular, perfectamente achairada e que se destina oxe ó cultivo do centeo; de un terraplén de 15 a 30 metros de alto, coberto por debesa de carballizos, e cuio revestimento de cachote faise aínda visible en certos lugares e de un foso medio colmado, máis que se dexerga un tipo moi común en Galicia, sendo de notar a escolla abelenciosa do emprazamento,

protexido a tres ventos pol-as pinas e altas ladeiras que caen sobre o Avedela e a corga afluyente, e pol-o curso de aquil río, que lle sirve de excelente foso natural.

Mensuras.—Mede a plataforma terminal, que como dixemos ten feitura tendente ó circo

- Do norte ó sul . . . . 65 metros
- Do leste ó oeste. . . . 67 metros

Observacións.—Na tona da terra labrada

do recinto central, recollimos abondosos roxóns de fundición de ferro. Asegún nos manifestaron téñense posto ó descuberto no trascurso dos traballos agrícolas, muradelas atuadas, que quizais sexan alicerces de casarellas.

Folk-lore.—Non poidemos acadar ningún.

Bibliografía.—Inédito.

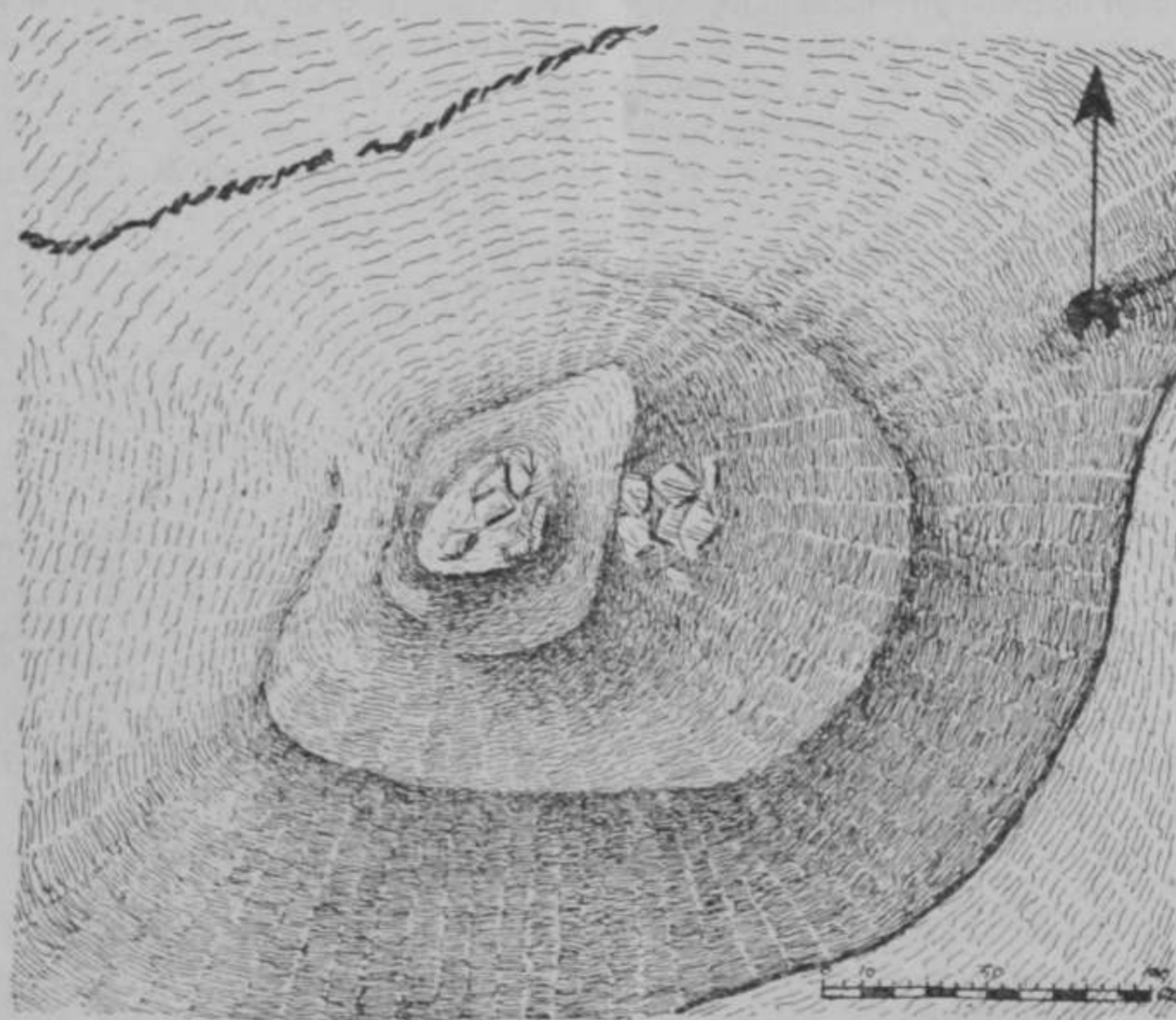
(Catalogada por Xoquín e Xurxo Lorenzo).

Número VI

O CRASTELO

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lóvios e parroquia de San Mamede de Grou.

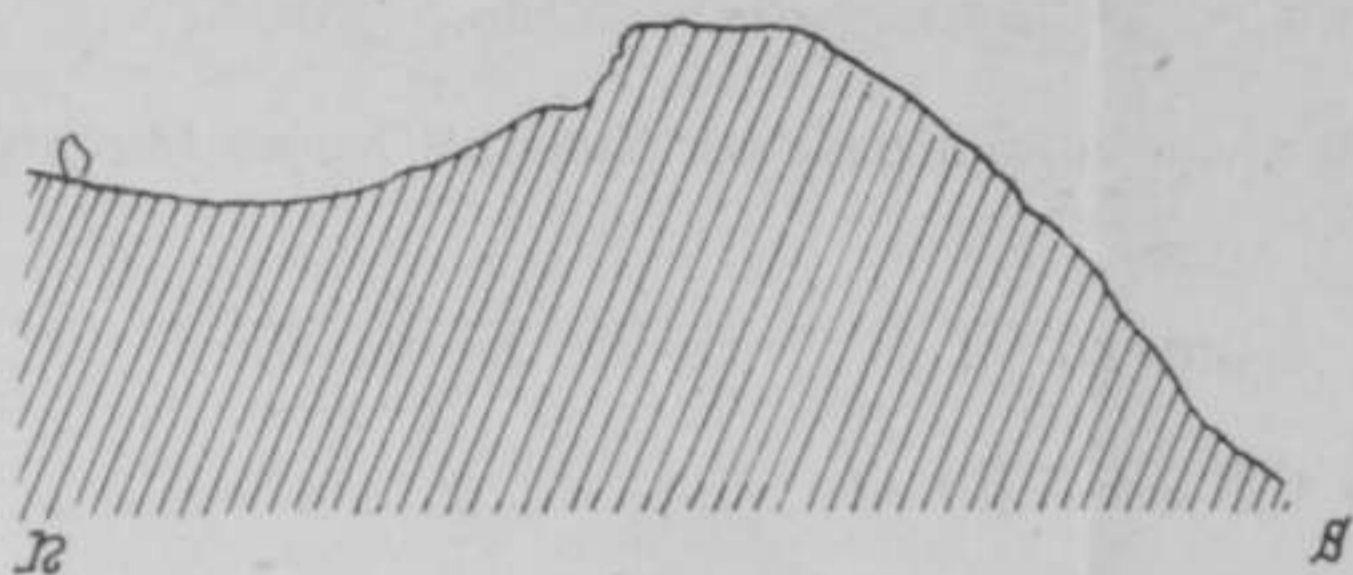
suleste flanquea o outeiro unha corga de fortes ladeiras por cuio fondo decorre a regata de Grou.

Ocupa un outeiro en espolón, perto xa dos lombos terminaes da Cabreira e a uns 900 metros sobre a xorfa do mar. Pol-o leste e

A paisaxe que se albisca dende o Crastelo e moi ampria. No norte, norleste, oeste e noroeste quedan os debalos da serra da Ca-

breira. No sul-sueste e por baixo da acropole vese en primeiro término o monte e capela de San Bieito de Grou. Despois polo suloeste, sul e sueste domease o val do río Pacín, as penedias dos Castelos de Grou e dos Castelos de Entrimo e o val de Lovios, pechando a perspectiva as soás do Quinxo, da Santa Eufemia, da Nevosa, da Portela do

Home e dos Cornos de Fontefría. Pol-o leste vese case toda a larganza do val do Avedella, mais lonxe o lixo de neboa da lagoa Antela e o val do alto Limia e no cabo do horizonte asoman os picos da Aguioncha e da serra do Larouco.

Defensas.—Dexérgase tan soio no remate do outeiro unha pequena plataforma arredada por un terraprén de 3 a 10 metros de alto desfeito n-algúns sitios pol-os canteiros que alí teñen arrigado pedra. Por baixo de iste terraprén, que non sabemos se é natural ou artificial, ábrese unha especie de terraza, visíbele en todas as bandas, agás na do sul, na que a plataforma superior morre nas abas do outeiro, pouco pronunciadas no norte, noroeste e oeste, onde se fai a xuntanza do espolón ca serra e que pol-o contrario son moi altas e pinas no resto da volta e de maneira especial na caída sobre a regata de Grou que forma unha barranca de mais de 70 metros de alto. Na zona en que o outeiro únese a serra non existen vestixios de ningunha caste de fortificacións.

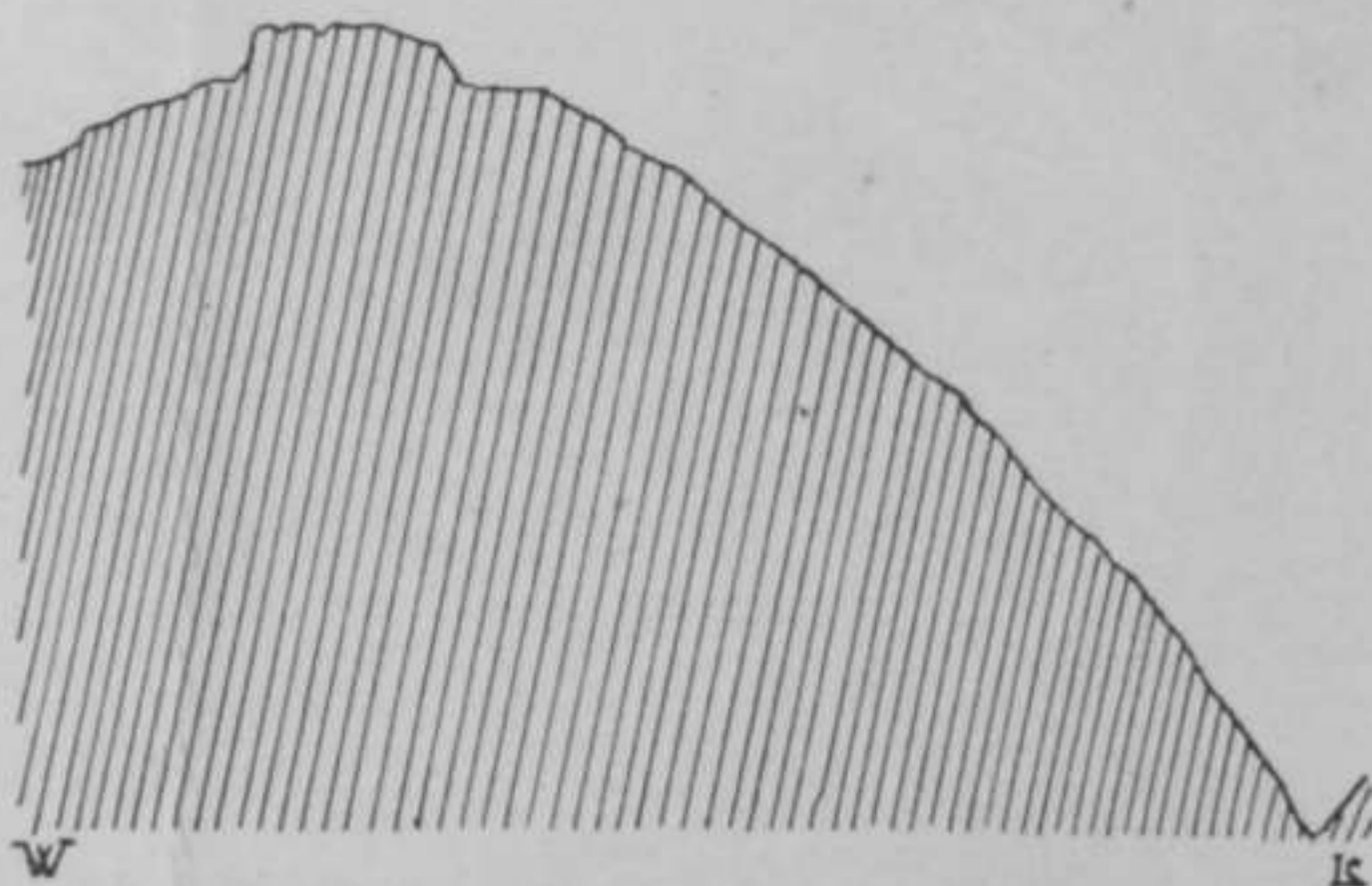
Mensuras.—Abranguendo nos dous eixes a plataforma terminal e a terraza que a circunda mede a área coutada

Do norte ó sul . . . . 49 metros
Do leste ó oeste . . . . 75 metros

Observacións.—A cima do Crastelo aparece ocupada por unha penedia de gr.1, medio esborallada pol-os traballos dos pedreiros. Eisaminamos de vagar toda a superficie do castro sen atopar ren de intrínseco arqueolóxico.

Imediatos a acropole e esténdose bastante pola serra, corren uns valados de pedra, feitos con laxas chantadas verticalmente, que sosteñen entre elas cachotes pequenos postos en sentido horizontal. A istas vedacións, que van indicadas no croquis c-unha liña de trazos grosos e que non hai lembranza de que houberan separado nunca eidos ou predios, por seren aqueles terreos comúns, chámalle a xente, *as tapadas dos mouros*.

Folk lore.—Non poidemos acadar ningún.

Bibliografía.—Inédito.

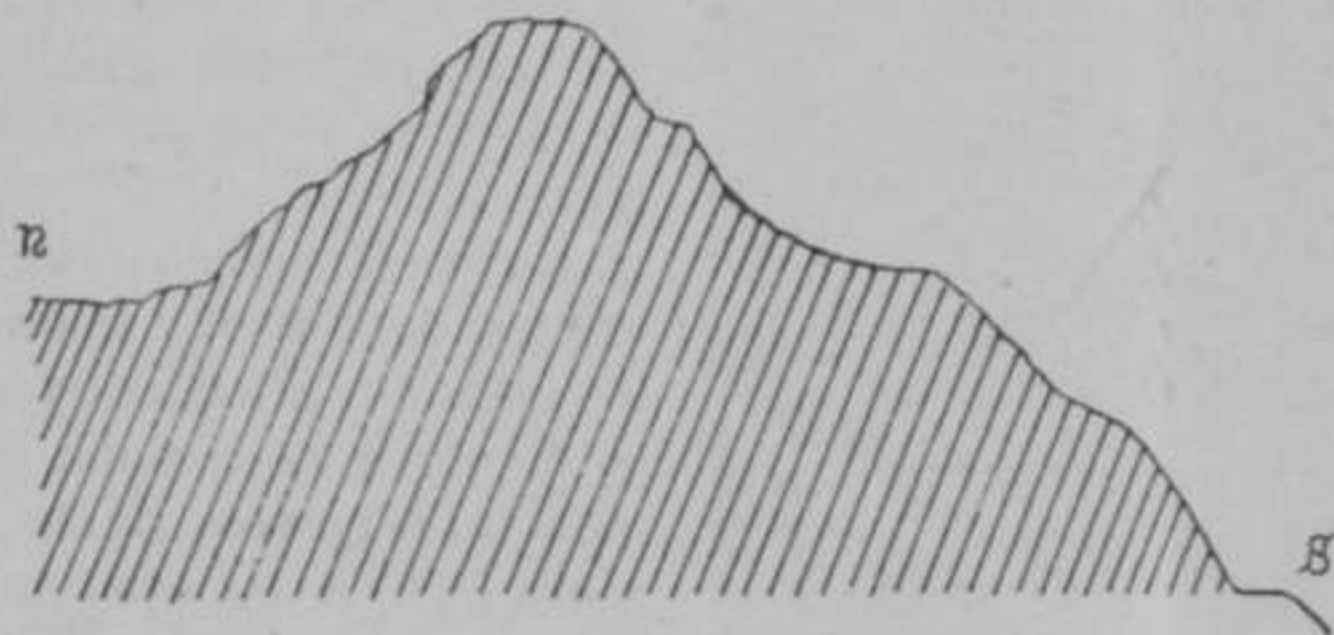
(Catalogado por Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas).

Número VII

O COTO DE SAN ADRAO

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Cabaleiros.

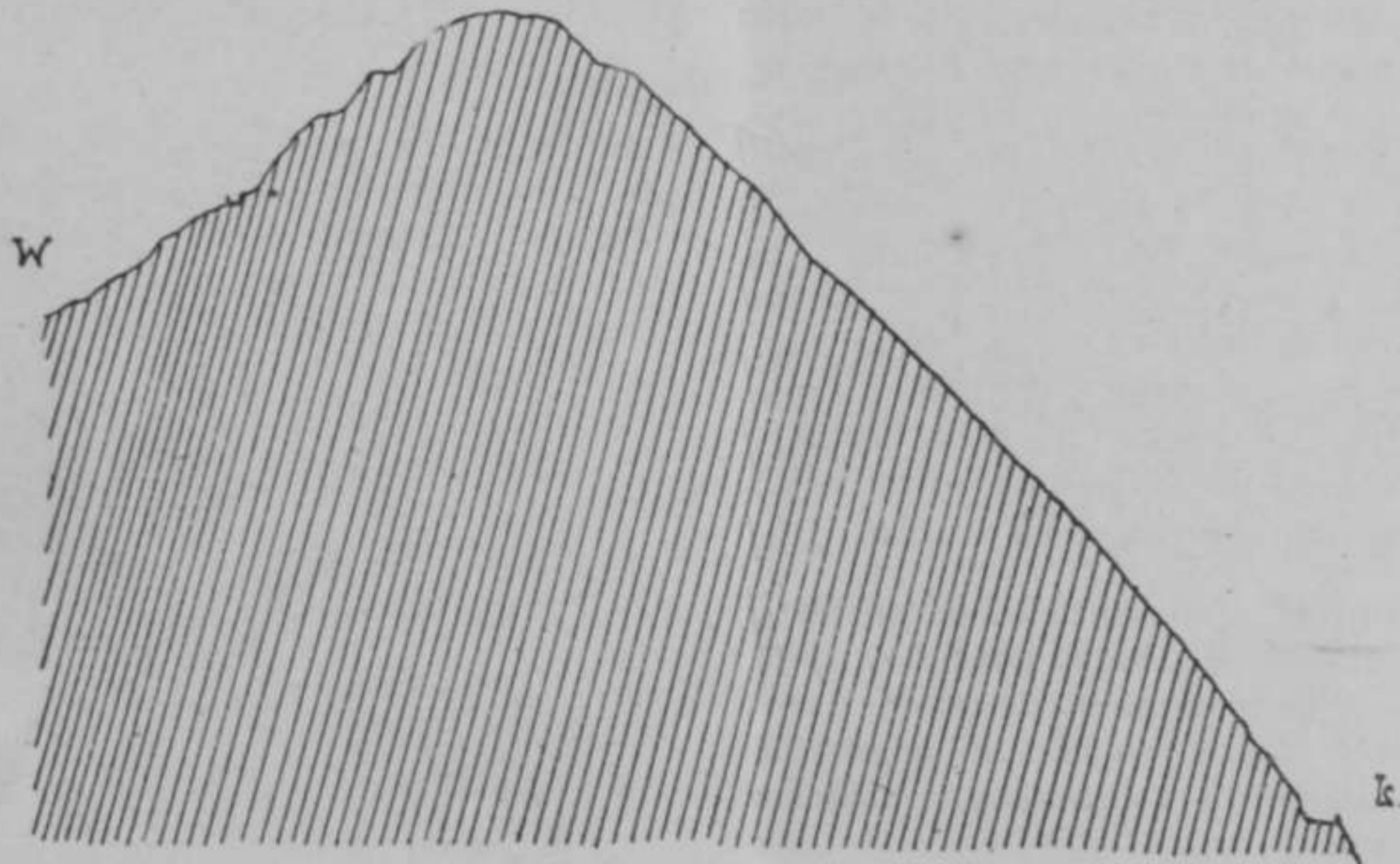
Situado n-un dos escalóns que fai o monte do Viso ó descer cara a confluencia do Ave-

dela co Limia. Pol-o norleste ligase iste escalón ó resto do macizo montesío de que forma parte e pol-o suloeste axúntase á baixada en escadeira que vai morrer no punto de unión de aquiles dous rios, que flanquean

O hourizonte do castro é dilatado e fermoso. Pol-o norte avístase o val do Avedela, deica ó seu nacimiento. Pol-o norleste mirase o descer do monte do Viso. Pol-o leste, suloeste e sul quedan en primeiro término as fervezas das Cunchas do Limia, logo o val de iste río e no fondo os Cornos de Fontefría, a Nevoxa e o Xurés. Pol-o suloeste a focha do Limia, a Portela do Home e a serra de Santa Eufemia e pol-o oeste e noroeste a corrente do Avedela, a freguesia de Grou, ca capela de San Bieito no alto, e mais por riba aínda a Cabreira e os lombos ermos da Montaña.

Defensas.—Ocupa o centro do castro un outeiro (Lámina IV), que aparece rematado por unha pequena plataforma, cuías ladeiras, altas de 10 a 22 metros caen sobre de unha estreita terraza que se alonga pol-o

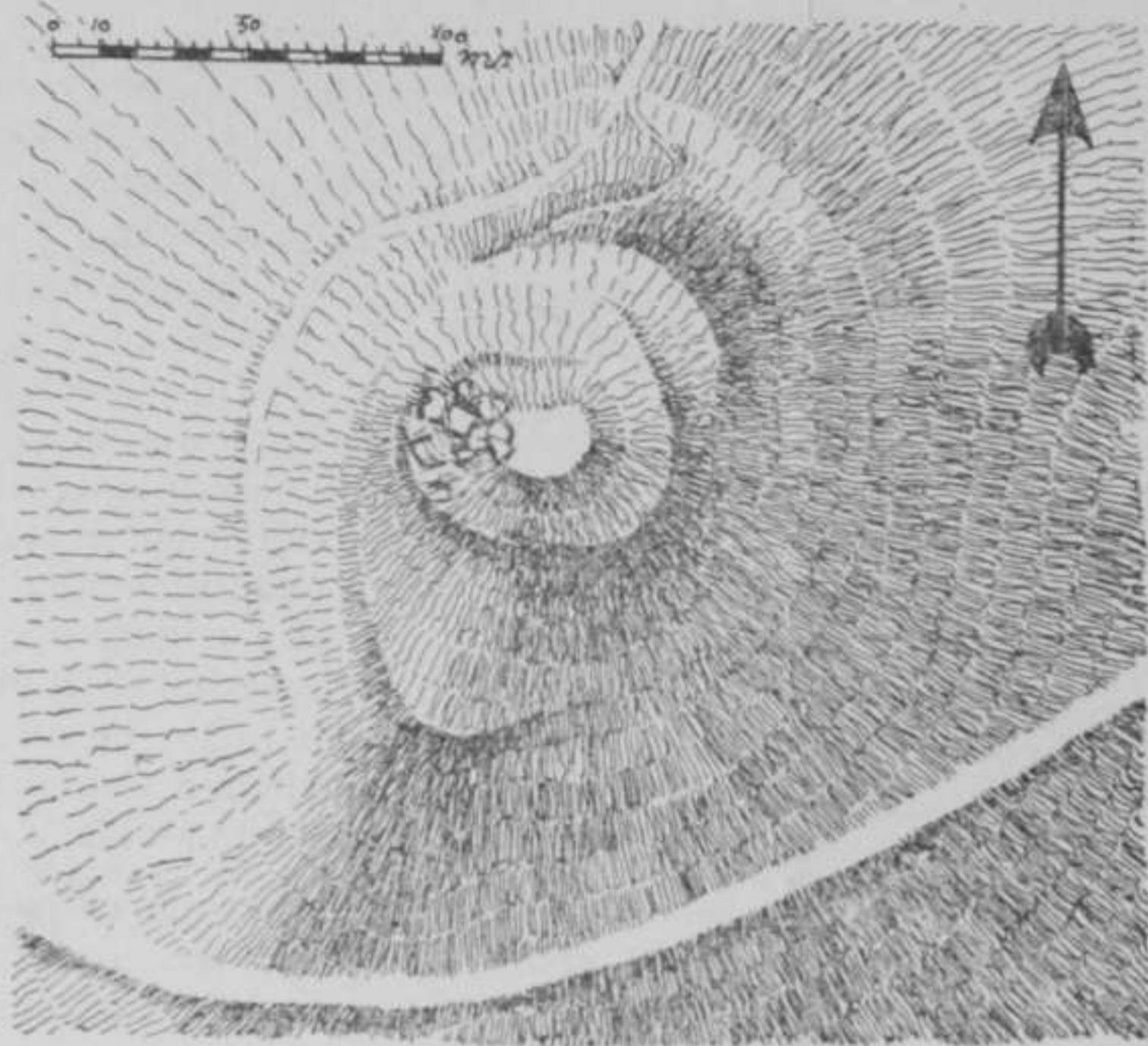
o coto cas suas correntes, quedando pol-a banda do ocaso a do Avedela e pol-o sul e suloeste a do Limia. A estrada de Ourense a Portugal corre paralela a iste por baixo mesmo do coto.

suloeste con costa pouco pronunciada deica morrer n-unha especie de terraprán de 10 metros de altura.

A fortaleza natural do emprazamento, protexida a tres ventos pol-as ladeiras verdadei-

ramente formidabeles que se precipitan cara os cursos do Avedela e do Limia, escrufa

Observacións. Na superficie do castro atópanse espaxadas algunhas pedras que semellan ter formado parte de casopas. Aparecen asimismo tellóns romanos e cerámicas castrexas lisas. De ambas cousas fixemos unha regular colleita.

A 200 metros do comenzo das ladeiras da acropole e pol a banda do norleste, afroran na terra os cabos de unhas laxes chantadas verticalmente e dispostas a xeito pra formaren tres elipsoides de diferente tamaño, metidos uns n outros de mór a menor e con unión tanxencial n-un soio punto (figura IV). A escavación de ista caste particular de megalito, que pra xente non é outra cousa que as ruínas da ermida do San Adrao,

case a execución de obras defensivas, agás pol-o lado do suloeste onde a continuación da baixada do monte deica a confluencia de aquiles ríos estabrecía un acceso practicabele, e sobre todo pol o lado do norleste, que é o que fai a unión do coto co monte do Viso. No primeiro de aquiles lugares xa dixemos que existe un terraprén de 10 metros de alto, que xuzgamos feito pol a man do home, e que quizais presente revestimento de cachote, e no segundo percíbense os vestixios de un foso, aberto en parte na peneda.

Mensuras.—A ausencia de parapetos e de terrapréns que cingan por todo a volta o castro, non permiten determinar con esactitude a área cotada. Pódense dar así e todo como aprosimadas as medidas seguintes:

- Do norte ó sul . . . 39 metros
- Do leste ó oeste. . . 49 metros

No eixe do norleste pro suloeste, comprendido entre o terraprén e a liña do foso, a súa lonxitude alóngase ós 75 metros.

FIGURA 4 (a)

que asegun se di érguese por ali perto, non (Continuaráse)

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza

O C A B R E I R O

E o encargado de coidar d'a rés (cabras y'ovellas).

Axústase por un ano o día pirmeiro d'abril: A paga que recibe e: 1.º Ás «Fiarazas» (de condición) constan d'un capote de xerga y'unhas abarcas, ou unhos zocos; ou tamén poide ser un sombreiro d'os que lle dín bastardo. En vés do capote, se chegaban esácor-do, dabanll' «o guecho», ou sexa, lan pra fa-guelo.

2.º O estoxo. Certa cantidade en diñeiro que denantes non rubía de catro centos réas.

Empeza muxir (o leite e pra comer il y'o costeiro) o día tres de Maio (o día de Santa Cruz). Día en que tamén empez'a a sestear: O día 11 de Novembre ten que deixar de muxir.

Cada veciño, aparte de por pr'a soldada o que lle perteneza, está n'a obrigación de, por cada dez rixelos que mand'o cabreiro, manter un día, éste y'os cás; y'ademáis man-

dar unha persóa que ll'axud'a gardar, e se pasa d'oito centos rixelos, duas o pirmeiro, chámase costeiro, o segundo, recosteiro.

Cand'hai catro rixelos a mór d'o día (10 cabezas); cada tres rondas, andas'un día máis; se són dous ou tres rixelos, no máio, non si-ñifican pr'a garda.

O cabreiro tamén ten dereito a tér hastra vinte rixelos seus.

Está tamén n'a obrigación de dormir, com-pañado d'os mozos) fora d'aldeia, a noite de San Xoán.

A conta d'a res que cada veciño ten léva-se n'un caxato escadrado que se chama talla. Un día (10 cabezas) representase por uuha raia que coll'unha cara enteira d'o pau; meia raia, cinco rixelos. N'outra cara d'o pau, anó-tanse os rixelos qu'ai a mais de días compretos, facendo raias pequenas. Unha raia que day,a volt'o caxato separ'a rés de cada viciño.

LAUREANO PRIETO

O QUE SE DÍ D'ALGUS ANIMAES EN MONTERROSO

(*Proseguimento*)

O mel é que ten máis apricazóns entr'o que produce a abella. Din c'o chupan das frores e que dimpois ô gomitan o chegar á colmea. Usano pra comer, e dánllelo especialmente ás persoas anémicas; otilízase pra pomadas, qu'aprican as gortexas ós que padecen das anginias; as mozas bótano á faciana porque din que non hai millor crema; untan coil os cur-tizos porque así seica paran millor as abe-llas; mezcra da con té s'emprea contr'os ca-tarros; pras negras, a maneira d'engüento; fai madurar os abscesos pequenos d'estóma-go; mezcra da con auga e fervendo ista mez-cra é un viño especial, considerandoa por eiquí os labregos com'a un líquido mila-groso.

VII. - O SAPO

Soilo vou decir duas ou tres verbas acaron d'iste animal, que goza entr'estas xentes de pouca sona, xa sexa porqu'o teñen com'a moi venenoso, ou porqu'eo consideran nocivo a

agricultura. Por eiquí tens'a precaución de non chegarse moito a il, por temore a que lles bote unhos mexos, que son venenosos, e que fan cegar o qu'os reciba, o tempo qu'em-borracha os outros animaes; o sapo soilo ten ista arma de defensa.

En certa ocasión unha rá díxolle o sapo: «¡casar, casar!»; io sapo contestoulle: «¡io pan, io pan!» Tamén se dí por'eiquí qu'a topia vendeulle os ollos o sapo, pol o rabo, porque dinantes o sapo tiña rabo, ia topia ollos, por iso a topia anda sempre desorientada, fa-cendo sempre buracos o tin-tin pra escapar dos seus enemigos. A casa das topias teñen, a veces, hastra centos de metros, e no sito en donde acampa pra criar e dormir, está feita de terra moi fina, que estendida pol a leira e boa pr'algunhas herbas; o seu lar e sen dúbida unha obra maravilosa, está a profundidá d'un metro, aporsimadamente, io pe d'un canto, ou entr'as raíces d'un arbre, pol-o ouxeto de darlle proteución no caso de

desmoronamento; a cama é de musgo e de herbas secas, tendo distintas salidas pra poder escapár cando haxa perigro.

Pra pill-as topias utilízase un trebello, ou un can, porque son un mal pra total-as leiras e prados, pol-as topeiras que fan nélas.

Pero volvendo o sapo, cóntase que lle disputou o zorro unha carreira; diñpois de discutir un gran cacho, salé o sapo a tod'a me-

cha e cólgase ó sapo o rabo d'il, io chegar o lugar sinalado, revólvese o zorro e di: ti vés hom!, io sapo dille: xa fai un cacho qu'estou eiquí, ganando a aposta.

Ó sapo góstalle andar mainiñamente, porque seica ha espriencia llo dixo. Quixo saltar unha vez un rego apresado pero mancouse na barriga e dixo: «os apuros non són bós», sentenza qu'a aproban hastra os xastres...

ALGUNHAS PRANTAS MEDICINAES QUE S'EMPREEN POR EIQÚ

I.—A ORTIGA

A ortiga, d'aspero trato, é a máis despreciada de tod'as prantas. Pero non por iso deixan de darlle o seu valor; as ortigas, unha vez desecadas, e tomadas en forma de cocimento, curan as «congestiós» do peito e desembarazan o estómago de materiaes deteñidos moito tempo, dándolles saída principalmente pol-a orina. As raíces d'a ortiga son máis eficaces cas mesmas follas, ben s'empreen no vran, cando están verdes, ben sexa cando están secas no inverno. Un cocimento d'istas, pode curar hastra un principio de «hidropesía», ié xeral, libra o orgaismo de malos «jugos». Cando é que se ten a sangue alteirada ou corumpida seica é un bó remedio comer cocidas ortigas. Tamén s'empreen contra o «reumatismo» coidando de dar unhas fregas con ilas no sito donde se padeza a enfermédá. O medo que pode inspirar iste lático, será substituído moi preto co pracer da melloría.

II.—A CASCA DE CARBALLO

A corteza de carballo novo, metida en auga fervendo unha media hora, dá un cocimento que cura, posto á modo d'emprasto, os henchizós n as papeiras, cando aínda non están moi desenvolólás. Tamén s'emprea con moíta sona, metendo un pedazo d'un xénero de liño na cazola donde se garda iste cocimento e poñendo no pescozo, pra cando iste está hinchado.

Os que sofren do «recto» deben tomar baños d'iste cocimento, empreándose tamén pra iste ouxeto lavativas d'él, pero que sexá un pouco máis craro. As enfermédás do cú, cúranse da mesma maneira, como tamén os

tumores duros. En resúme, ten unha acción benifícosa sobr'orgaismo, sirvindo tamén pros curtidos.

III.—A MALVA (ALTHOEA ROSEA L.)

A malva é das prantas máis medicinaes. Empréase con moito éxito, pra dar lavativas ás mulleres dende que dan á luz, pra cural-as feridas, pra revental-os furunchos. A infusión da flor da malva, sobre todo a negra, cura as afeuciós da garganta e do peito; as malvas sirven, ademáis, para perparar inhalaciós en vafos, que s'aprican os oídos.

Tamén hai outra cras de malva, chamada malvela, que ademáis de ter as aplicaciós da malva, utilízase pros doores de barriga e d'estómago, e pra outras enfermédás, habendo quen as trae apegadas ao peito pra que lles cure o mal do «flato».

IV.—A FRESA

Aínda que hai poucas por eiquí, convén dar unhas verbas á carón d'elas. Hai quen as come con pan no vrau, pra que lles devolva as forzas; curan o mal da pedra coméndoas diariamente en proporciós iguales; tamén se empreen as follas do fresal, cando están secas, meténdoas n-unha cazola que conteña certa cantidá d'auga fervendo; aó cabo d'uns 15 minutos sácase do lume, obténdose así un líquido puro de fresa; mézcrase c'un pouco de leite quente e azucre e veleiquí unha bebida moi agradabre, empreada por eiquí. As fresas tamén se recomendan, sobre todo aos conválecetes, que de resultas d'unha enfermédade grave, alcóntranse moi débeles, con grande perda de forzas.

AMADEO VARELA RODR GUEZ

A hixiene dos nenos
é a garantía da súa saúde física e
moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o
“**Jabón Sales de la Toja**“,
único que ás súas altas calidades
meiciñás xunta toda a finura e pre-
fume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfecto des-
enrolo das criaturas e evi-
ta o perigo da escrófula e
o raquitismo.

**JABÓN
LA TOJA**
UNICO EN EL MUNDO

1pta
PASTILLA

HÉLIOZA

O Xabrón da Toxa
é o mellor.

Honra á Galicia no
mundo enteiro

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros RAFIUM

DE MÁIS DURA QU'OS DE PLUMA E LIMPAN MILLOR.
VÉNDENSE EN TODOL-OS ESTABRECIEMENTOS DO RAMO.

ANDRÉS PERILLE --- OURENSE

Sanatorio Quirúrxico de San Lorenzo

Santiago de Galicia

Dos Profesores

D. Fernando Alsina e D. Antonio M. de la Riva

CIRUXANO

XINECÓLOGO

FOTOGRABADO

Si quer qu-os seus fotograbados sexan o mais perfecto posibres, convenlle envialos aos
Talleres de fotograbado **ESPASA-CALPE S. A.**

Ríos Rosas, 24-Apartado, 547 MADRID

A sua biblioteca non será
unha biblioteca galega,
mentras non adquiera as
obras editadas por

NÓS

PUBLICACIÓNS GALEGAS E IMPRENTA

SANTIAGO